

สถานที่ทดสอบ ไม่ว่าจะเกิดจากการปลิวไปของเกสรพืชจีเอ็มโอไปผสมกับพืชทั่วไป หรือการหลุดลอดออกไปจากฝีมือของมนุษย์ ดังที่มีการหลุดลอดออกไปของฝ้ายจีเอ็มโอออกไปนอกสถานที่ทดลองอย่างผิดกฎหมายเมื่อปี 2541 เป็นต้น การหลุดลอดออกไปของพืชจีเอ็มโอซึ่งยังไม่ผ่านการทดสอบไปปนเปื้อนกับพันธุ์พืชพื้นเมืองที่เกษตรกรปลูก นอกจากจะทำให้เกษตรกร ผู้บริโภค และประชาชนทั่วไปได้รับผลกระทบเนื่องจากอาจเกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อม เกิดปัญหาต่อสุขภาพแล้ว ยังอาจทำให้เกษตรกรและประชาชนที่ปลูกพืชดังกล่าวได้รับความเสียหาย ถูกฟ้องร้องดำเนินคดีให้ต้องจ่ายค่าเสียหายหรือค่าตอบแทนได้”

อย่างไรก็ตาม จนกระทั่งบัดนี้ผู้ที่เกี่ยวข้องยังคงป้ายเปี่ยงที่จะเปิดเผยข้อมูลดังกล่าว โดยเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังเป็นเพราะการวิจัยดังกล่าวถึงแม้จะร่วมมือกับมหาวิทยาลัยในต่างประเทศ แต่ผู้ที่ถือครองสิทธิบัตรไว้กลับเป็นบริษัทข้ามชาติบริษัทเดียวกับที่พยายามผลักดันเรื่องฝ้ายจีเอ็มโอนั่นเอง

3. การผลักดันระบบกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาเพื่อประโยชน์ของอุตสาหกรรมชีวภาพ

พร้อมๆ กับการเติบโตของอุตสาหกรรมชีวภาพ บริษัทข้ามชาติได้ผลักดันระบบกฎหมายซึ่งตอบสนองต่อผลประโยชน์ของตนเข้าไปในการเจรจาระหว่างประเทศด้วย โดยภายหลังจาก 1 มกราคม 2538 ความตกลงว่าด้วยสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวกับการค้า (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights: TRIPs) ภายใต้องค์การการค้าโลกได้มีผลบังคับใช้ โดยได้ครอบคลุมถึงทรัพย์สินทางปัญญาเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตและทรัพยากรชีวภาพด้วย เพื่อที่จะปฏิบัติตามข้อตกลงภายใต้องค์การการค้าโลก กรมทรัพย์สิน

ทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ และกรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ร่างกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชกันคนละฉบับ (เนื่องจากทั้งสองกระทรวงตกลงกันไม่ได้ในการบริหารกฎหมาย ต่างฝ่ายเห็นว่าตนควรเป็นผู้ดูแลกฎหมายฉบับนี้) โดยที่เนื้อหาของกฎหมายนั้นยึดรูปแบบการให้การคุ้มครองตามแบบของสหภาพเพื่อคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่(UPOV) ซึ่งเป็นการให้สิทธิผูกขาดในพันธุ์พืชใหม่แก่บริษัทเมล็ดพันธุ์และนักปรับปรุงพันธุ์พืช

เครือข่ายของเกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ได้แสดงความวิตกกังวลถึงการผลักดันของกฎหมายฉบับดังกล่าวหลายครั้งในช่วงเวลาดังกล่าว แต่ก็ได้รับการสนองตอบเท่าที่ควร จนในที่สุด เมื่อมีการชุมนุมเรียกร้องของสมาชิกรวมประมาณ 30,000 คน ที่หน้าทำเนียบรัฐบาลเมื่อเดือนเมษายน 2540 กลุ่มเครือข่ายเกษตรกรกรมทางเลือก ซึ่งเข้าร่วมในการชุมนุมในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกรวมคนขณะนั้น เรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขปรับปรุงกฎหมายฉบับดังกล่าว รัฐบาลของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการระดับชาติขึ้นมาคณะหนึ่ง เพื่อยกร่างกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชขึ้นใหม่ ทั้งนี้โดยมีตัวแทนของกระทรวงพาณิชย์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ องค์กรพัฒนาเอกชน ตัวแทนชาวบ้าน และนักวิชาการ เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการยกร่างกฎหมาย

กฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชของไทย จึงมีลักษณะที่ผนวกสิทธิในทรัพยากรชีวภาพ 2 เรื่องที่แตกต่างกันอย่างมากเข้าไว้ด้วยกัน กล่าวคือในด้านหนึ่งเป็นการให้สิทธิผูกขาดแก่อุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็พยายามคุ้มครองสิทธิของเกษตรกรเพิ่มเข้าไปด้วยเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยในขั้นแรกนั้น นักวิชาการและองค์กรภาคประชาสังคมได้เสนอร่างของกฎหมายพันธุ์พืชให้มีความยืดหยุ่นสิทธิเกษตรกรขึ้นมาโดยเฉพาะหมวดหนึ่ง โดยรวมสิทธิขั้นพื้นฐาน

ของเกษตรกรเกี่ยวกับพันธุ์พืชทั้งหมดเข้ามาไว้ในหมวดนี้ แต่หมวดนี้ถูกตัดออก
ในขั้นการพิจารณาของกฤษฎีกา

เมื่อกฎหมายนี้ผ่านออกมาบังคับใช้ในช่วงปลายปี 2542 ความขัดแย้ง
ระหว่างการบังคับใช้สิทธิของเกษตรกรและสิทธิของอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์เริ่ม
แสดงให้เห็นชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อหน่วยงานราชการซึ่งเป็นผู้ดูแล
กฎหมายนี้โน้มเอียงที่จะนำกฎหมายไปปกป้องผลประโยชน์ของอุตสาหกรรม
เมล็ดพันธุ์ยิ่งกว่าผลประโยชน์ของเกษตรกร ดังจะเห็นได้จากการร่างระเบียบ
ที่ออกตาม พ.ร.บ. คุ้มครองพันธุ์พืชในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองพันธุ์พืช
ท้องถิ่นยังไม่แล้วเสร็จ แต่ในส่วนของการคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ซึ่งผู้ได้รับ
ประโยชน์เป็นบริษัทเมล็ดพันธุ์ขนาดใหญ่กลับดำเนินไปอย่างรวดเร็ว

เมื่อมีการประกาศรายชื่อพันธุ์พืชใหม่ชุดแรกซึ่งประกอบไปด้วย ข้าว
มะม่วง อ้อย และกล้วยไม้สกุลหวายเมื่อปี 2545 เครือข่ายเกษตรกรได้ยื่น
หนังสือร้องเรียนคัดค้านและให้มีการทบทวนต่อผู้ที่เกี่ยวข้องในกระทรวงเกษตร
และสหกรณ์กินระยะเวลากว่า 1 ปีเต็ม แต่ก็หาได้มีการดำเนินการใดๆ ไม่
แต่เมื่อกลุ่มธุรกิจเมล็ดพันธุ์เสนอให้มีการประกาศพันธุ์พืชใหม่ที่กลุ่มของตนได้
ประโยชน์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์กลับสนองตอบเรื่องดังกล่าวอย่าง
รีบเร่งภายในระยะเวลาเพียง 2 เดือน โดยกระบวนการพิจารณาในเรื่องดัง
กล่าวยังเป็นไปโดยไม่โปร่งใส มีผู้มีส่วนได้เสียเข้าไปร่วมในการพิจารณาโน้ม
น้ำหนักคณะกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืชโดยได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ

เครือข่ายเกษตรกรที่ได้มีส่วนร่วมร่างกฎหมายและติดตามการบังคับ
ใช้กฎหมายนี้ ได้เคลื่อนไหวคัดค้านการดำเนินการดังกล่าวของกระทรวงเกษตรฯ
อย่างต่อเนื่อง อาทิเช่น เครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือกจาก 4 ภาค ที่ อ.
สะเมิง จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ 27-28 พฤษภาคม 2546 ที่ผ่านมา โดยมีตัวแทน

เกษตรกรจากทุกภาคของประเทศเข้าร่วมประชุมกว่า 200 คน ที่ประชุมลงมติว่าจะเคลื่อนไหวต่อต้านการเข้ามาครอบงำผูกขาดของบริษัทเมล็ดพันธุ์ยักษ์ใหญ่ หลังจากนั้นในวันที่ 2 มิถุนายน 2546 มีการชุมนุมที่หน้าศาลากลาง จ.ยโสธร และการเดินขบวนในตัวจังหวัดโดยเกษตรกรกว่า 800 คน และล่าสุด เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน 2546 เครือข่ายเกษตรกรหลายเครือข่ายมากกว่า 500 คนได้จัดชุมนุมกันที่บริเวณศาลากลางจังหวัดขอนแก่น เพื่อยื่นหนังสือคัดค้านผ่านผู้ว่าราชการจังหวัดไปยังนายกรัฐมนตรี

โดยในหนังสือฉบับดังกล่าวได้เรียกร้องสิทธิขั้นพื้นฐานของเกษตรกรในเรื่องพันธุกรรม ว่า

“นับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา บรรพบุรุษของเราได้รักษา สืบทอด พันธุ์พืชต่างๆ มาอย่างต่อเนื่อง พันธุ์ข้าว พันธุ์ไม้ผล และพืชผักทั้งหลายถูกคัดเลือกและปรับปรุงมาโดยเกษตรกรรุ่นแล้วรุ่นเล่า จนบังเกิดพันธุ์พืชต่างๆ หลากหลายกระจัดกระจายไปตามชุมชนเกษตรกรรมต่างๆ ทั่วประเทศ พันธุ์พืชบางพันธุ์มีชื่อเสียงแพร่หลายจนได้รับการยกย่องจากคนทั่วโลก ดังเช่น ข้าวหอมมะลิ หูเรียนหมอนทอง ส้มโอ และมะขามหวานสายพันธุ์ต่างๆ เป็นต้น

หัวใจสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการอนุรักษ์ ใช้ประโยชน์ และพัฒนาสายพันธุ์ต่างๆ ให้หลากหลายนั้น มีรากฐานจากวัฒนธรรมสองประการของเกษตรกร คือ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์จากไร่นาของตนในฤดูปลูกปัจจุบันเพื่อเอาไปปลูกในฤดูถัดไปหนึ่ง และการแลกเปลี่ยนแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ระหว่างครอบครัว และระหว่างชุมชนอีกหนึ่ง วัฒนธรรมเหล่านี้ฝังรากลึกมาเนิ่นนานนับตั้งแต่เริ่มต้น การทำการเกษตรของชุมชนต่างๆ ในภาคอีสาน ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้

- การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์จากแปลงของตนไปปลูกต่อในฤดูการผลิตต่อไป

เปิดโอกาสทำให้เกษตรกรได้คัดเลือกพันธุ์พืชที่ตนเองต้องการและได้สายพันธุ์พืชที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ทุกครั้งที่มีการเก็บรักษาพันธุ์พืชเอาไปปลูกต่อจึงทำให้เกิดพันธุ์พืชใหม่ๆ พันธุ์พืชที่มีคุณสมบัติที่ดีและตรงกับความต้องการไม่ได้เกิดขึ้นจากแปลงเกษตรหนึ่งแปลงหรือสองแปลง แต่เป็นแปลงเกษตรนับล้านๆ แปลงทั่วประเทศ

- การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ระหว่างเกษตรกรกับเกษตรกร และระหว่างชุมชนเกษตรกรรมหนึ่งกับชุมชนอื่น คือหลักประกันที่ทำให้สายพันธุ์พืชได้รับการสืบทอดและพัฒนาอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ไม่สามารถถูกทำลายได้ง่ายๆ แม้เมื่อเกิดฝนแล้ง น้ำท่วม ศัตรูพืชระบาดในแปลงเกษตรแปลงใดแปลงหนึ่ง หรือในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง แต่เราก็จะได้รับเอื้อเฟื้อจากพี่น้องเกษตรกรอื่นทั้งจากในชุมชนและนอกชุมชน วัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนและแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ระหว่างกันคือการรับประกันความเสียหายพังทลายของพันธุกรรมที่ดีที่สุดยิ่งกว่าการจัดตั้งธนาคารพันธุ์พืชขนาดใหญ่ใด..."

การส่งเสริมสิทธินักปรับปรุงพันธุ์โดยทำลายวัฒนธรรม และสิทธิขั้นพื้นฐานของเกษตรกรเช่นนี้ เป็นเรื่องที่รับได้ยาก โดยเชื่อว่าแรงต่อต้านจากเกษตรกรจะรุนแรงยิ่งขึ้นเป็นลำดับหากมาตรการทางกฎหมายที่รัฐบาลประกาศมีผลบังคับใช้ในอนาคตอันใกล้

4. บทเรียนของการต่อสู้เพื่อสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพ

จากการเคลื่อนไหวซึ่งแสดงให้เห็นการตอบโต้กันระหว่างวิถี และแนวคิดของอุตสาหกรรมชีวภาพในเรื่องทรัพยากรชีวภาพกับทรัพย์สินทางปัญญาฝ่ายหนึ่ง กับวิถีการเรียกร้องสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในสังคมไทย ได้สร้างบท

เรียนหลายๆ บทในการสถาปนาสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพขึ้น ดังจะกล่าวเป็นลำดับไปดังนี้

4.1. การสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชนให้สามารถรักษานูรัรักษ์พัฒนา และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพให้ได้อย่างยั่งยืน

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของการผลิตทางการเกษตร และการพัฒนาเทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่ยิ่งทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพในโลกนี้มีแนวโน้มลดลงเป็นลำดับ กลไกต่างๆ ที่สร้างขึ้นโดยวิธีคิดแบบอุตสาหกรรมเกษตรหรืออุตสาหกรรมชีวภาพในการอนุรักษ์พันธุกรรม เช่นการจัดตั้งธนาคารเชื้อพันธุ์ที่แช่แข็งตัวอย่างทางชีวภาพไว้ในห้องเย็น โดยไม่สนใจการอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพเหล่านี้ไว้ในแปลงเกษตร หรือในระบบนิเวศตามธรรมชาติทำให้บทบาทของชุมชนที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้มีความสำคัญต่อโลกนี้มากยิ่งขึ้นทุกที

การทำหน้าที่ในการรักษาและใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้เพื่อประโยชน์เฉพาะหน้าและประโยชน์ในอนาคต เพื่อตัวเองและคนรุ่นลูกหลานของเรา เป็นจุดแข็งของชุมชนที่วิถีแบบอุตสาหกรรมชีวภาพมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถแสดงให้เห็นว่าจะทำให้เกิดขึ้นได้

นอกเหนือจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว ในสถานการณ์ที่ระบบทุนนิยมโลกและบริษัทอุตสาหกรรมชีวภาพข้ามชาติแผ่ขยายบทบาทออกไปเช่นนี้ กลไกของสถาบันวิจัยการเกษตรภายในประเทศ หรือแม้แต่ระหว่างประเทศต่างก็ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของวิธิดังกล่าว การแสดงออกของสถาบันวิจัยการเกษตรทั้งในประเทศและต่างประเทศที่เห็นดีเห็นชอบไปกับโครงสร้างของระบบการวิจัยการเกษตร และการเข้ามามีบทบาทของอุตสาหกรรมชีวภาพเหนือการวิจัย

ต่างๆ ของสาธารณะ ดังกรณีการวิจัยข้าวหอมมะลิที่ยกเป็นตัวอย่างข้างต้น คือภาพสะท้อนของความอ่อนแอของสถาบันเหล่านั้นที่ไม่สามารถแสดงออกเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของเกษตรกรและของสังคมไทยโดยรวมได้อีกต่อไป

ในสถานการณ์เช่นนี้ การสนับสนุนให้เกษตรกรและชุมชนพื้นศักยภาพของตนในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพเป็นความจำเป็นพื้นฐานของการรักษาอสิรภาพทั้งของชุมชนท้องถิ่นและของสังคมไทยโดยรวมไปพร้อมๆ กัน

ในทางปฏิบัติ มาตรการการส่งเสริมบทบาทชุมชนควรมีดังต่อไปนี้

- ชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆ ต้องรักษาระบบเกษตรกรรมพื้นบ้านตามประเพณีปฏิบัติของพวกเขาให้ดำเนินต่อไป ตัวอย่างเช่น ระบบเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียนของชาวปะกาเกอญอ ไร่หมุนเวียนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมของพวกเขา เป็นตัวอย่างของระบบเกษตรกรรมที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ อีกทั้งเป็นที่มาของภูมิปัญญาเกี่ยวกับอาหารและการแพทย์พื้นบ้าน
- นอกเหนือจากนั้น ขณะนี้ยังคงมีระบบเกษตรกรรมแบบพื้นบ้านรูปแบบต่างๆ ที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้เป็นจำนวนมากในภูมิภาคต่างๆ ตัวอย่างเช่นสวนไม้ผลแบบพื้นบ้าน สวนรอบบ้าน(Home Garden) เป็นต้น
- การสนับสนุนระบบเกษตรกรรมเพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ควรขยายให้ครอบคลุมถึงการสนับสนุนระบบเกษตรกรรมทางเลือกรูปแบบต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นในภายหลัง เช่น เกษตรกรรม

- อินทรี เกษตรกรรมแบบผสมผสาน วนเกษตร เกษตรกรรม
ธรรมชาติ เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากระบบเกษตรกรรมเช่นนี้ตั้งอยู่บน
แนวความคิดของการปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานกัน
- ชุมชนท้องถิ่นต้องมีความเข้มแข็งในการพัฒนาภูมิปัญญาจาก
ท้องถิ่น เพื่อพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่น โดย
เฉพาะอย่างยิ่งในด้านเกษตรกรรมอาหาร และยา

4.2. การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลง ทางนโยบายที่ผลักดันมาจากประเทศอุตสาหกรรมและกลุ่มอุตสาหกรรม ชีวภาพข้ามชาติ

บทเรียนจากการอนุวัติการข้อตกลงระหว่างประเทศในเรื่องทรัพย์สิน
ทางปัญญาของประเทศไทย สะท้อนปัญหาพื้นฐานที่สำคัญคือ การที่ประชาชน
ส่วนใหญ่ โดยเฉพาะเกษตรกรและองค์กรภาคประชาสังคมไม่ได้มีส่วนร่วม
เท่าที่ควรในกระบวนการติดตามและการเข้าไปเกี่ยวข้องกับกระบวนการเจรจา
การค้าระหว่างประเทศ

แรงผลักดันของอุตสาหกรรมเมล็ดพันธุ์และประเทศอุตสาหกรรมที่
กระทำต่อรัฐบาลและภาคราชการของไทย ทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการ
พัฒนากฎหมายภายใน เพื่อให้เป็นไปตามข้อตกลงในทิศทางที่ไม่ปกป้อง
ผลประโยชน์ของประเทศเท่าที่ควร และเดินตามรูปแบบกฎหมายของประเทศ
อุตสาหกรรมมากเกินไป บทเรียนของการร่างกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช และ
การร่างกฎหมายคุ้มครองสิ่งมีชีวิตทางภูมิศาสตร์ของกรมทรัพย์สินทางปัญญาเป็น
ตัวอย่างที่ดีในเรื่องนี้

บทเรียนของการเร่งผลักดันกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชโดยไม่ทำให้เกิด

บรรยากาศการถกเถียงอย่างกว้างขวางทำให้รูปแบบของกฎหมายคุ้มครอง
พันธุ์พืชไม่สามารถคุ้มครองสิทธิเกษตรกรได้เท่าที่ควรจะเป็น เกษตรกรต้อง
แลกสิทธิขั้นพื้นฐานของตนในการเก็บรักษา และแลกเปลี่ยนพันธุ์ระหว่างกัน
กับข้อตกลงการแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งอาจมีค่าเทียบไม่ได้กับสิ่งที่เกษตรกรและ
ชุมชนต้องสูญเสีย

กรณีนี้แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเมื่อเปรียบเทียบกับกรณีการพิจารณา
ให้สัตยาบันในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งสังคมไทยมี
เวลามากกว่า 10 ปีในการตัดสินใจ โดยระหว่างการถกเถียงในเรื่องนี้ได้เปิดโอกาส
ให้สังคมทั้งหมดได้เข้ามาทำความเข้าใจเกี่ยวสวาระและการเตรียมมาตรการ
ต่างๆ มารองรับผลที่จะเกิดขึ้น

การชะลอการอนุวัติการในข้อตกลงระหว่างประเทศที่เราเห็นว่าประ-
เทศไทยจะสูญเสียออกไป จะเป็นการเปิดช่องทางให้ประเทศสามารถรับมือกับ
ผลกระทบในแง่ลบที่เกิดขึ้น บทเรียนเกี่ยวกับการอนุวัติข้อตกลงทรัพย์สิน
ทางปัญญาคือว่าเป็นความผิดพลาดของคนไทยทั้งประเทศ ไม่ว่าจะเป็นหน่วย
งานราชการ และองค์กรพัฒนาเอกชนที่ติดตามเรื่องนี้ ดังที่เราพบในเวลาต่อ
มาว่า ไม่มีความจำเป็นใดๆ ที่เราจะเร่งการอนุวัติการแม้ว่าเส้นตายของข้อตกลง
ในองค์การการค้าโลกที่กำหนดให้วันที่ 1 มกราคม 2543 ให้ประเทศกำลังพัฒนา
ต้องมีกฎหมายภายใน ทั้งนี้เพราะเหตุว่ามีเพียงประเทศกำลังพัฒนาเพียงร้อย
ละ 20 เท่านั้นที่สามารถอนุวัติการตามระยะเวลาที่กำหนดดังกล่าว

การเตรียมความพร้อมในการเจรจาการค้าและข้อตกลงระหว่างประ-
เทศ จะทำให้สังคมไทยไม่ต้องตกอยู่ในสภาพที่ตกเป็นฝ่ายรับแต่ฝ่ายเดียวแต่
สามารถเป็นฝ่ายรุกได้ด้วย และในหลายกรณีข้อตกลงระหว่างประเทศก็สามารถ
ผลักดันให้มีการแก้ไขเพื่อป้องกันหรือลดผลกระทบต่อประเทศกำลังพัฒนาได้

ด้วย ดังตัวอย่างที่แรงผลักดันของประเทศกำลังพัฒนาที่จะให้ยกเลิกการให้สิทธิบัตรยาในยาที่มีความจำเป็น หรืออย่างน้อยต้องมีข้อยกเว้นการใช้สิทธิที่มีหลักประกันให้ผู้ป่วยในประเทศกำลังพัฒนาสามารถเข้าถึงยา กำลังได้รับการสนับสนุนมากขึ้นเป็นลำดับ ในการเจรจาเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาในองค์การการค้าโลก

4.3. การสื่อสารกับสาธารณะ การเชื่อมโยงข้อมูลและความรู้ไปสู่ชุมชนท้องถิ่น และการส่งต่อข้อมูลให้เข้าถึงกระบวนการตัดสินใจของฝ่ายบริหารและรัฐสภา เป็นหัวใจของความสำเร็จในการผลักดันประเด็นสิทธิเกษตรกรและชุมชน

การนำประเด็นต่างๆ ที่ซับซ้อนซึ่งเกิดขึ้นจากการผลักดันของประเทศอุตสาหกรรมและบรรดาอุตสาหกรรมชีวภาพข้ามชาติ เพื่อให้เกษตรกรและชุมชนทำความเข้าใจได้และเป็นเรื่องใกล้ตัวของเขาเป็นกุญแจดอกแรกของความสำเร็จในการผลักดันเรื่องสิทธิชุมชน ในขณะเดียวกันกับการสร้างกระบวนการสื่อสารกับสาธารณะให้เข้าใจ และมีส่วนร่วมเกี่ยวกับปัญหาที่ชุมชนกำลังประสบเป็นกุญแจดอกที่สองของความสำเร็จในการผลักดันประเด็นสิทธิเกษตรกรและชุมชน

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่สร้างช่องว่างระหว่างวิถีของชุมชนกับวิถีของคนชั้นกลางซึ่งกำลังเกิดขึ้นขณะนี้ การสื่อสารกับสาธารณะให้เข้าใจความจำเป็นในการสร้างฐานคิดเกี่ยวกับสิทธิเกษตรกรและชุมชนมีความจำเป็นอย่างยิ่ง

การเคลื่อนไหวในกรณีข้าวหอมมะลิของชาวนาและภาคประชาสังคมเป็นตัวอย่างหนึ่ง ที่ให้บทเรียนในเชิงบวกเกี่ยวกับการสื่อสารกับสาธารณะและ

การเชื่อมโยงข้อมูลและความรู้ลงไปสู่ระดับชุมชน ผลที่เกิดขึ้นสามารถทำให้สังคมมีความรู้ความเข้าใจมากขึ้นเกี่ยวกับกติการะหว่างประเทศในการจัดการทรัพยากรชีวภาพ ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิต ความเชื่อมโยงกับประเด็นในองค์การค่าโลกอื่นๆ เช่น กรณีสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ ฯลฯ อาจถูกนำมาใช้เป็นบทเรียนของชุมชนและสังคมในการพัฒนานโยบายและกฎหมาย รวมถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเผชิญหน้ากับข้อตกลงในการเจรจา ระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นและกำลังจะเกิดขึ้นในอนาคต

บทเรียนการเคลื่อนไหวขององค์กรภาคประชาชน ในกรณีการให้สัตยาบันในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ และกรณีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายคุ้มครองสิ่งปงชี้ทางภูมิศาสตร์ ให้คุ้มครองผลประโยชน์ของชุมชน โดยสามารถนำข้อมูลและความรู้ให้เข้าไปสู่กระบวนการตัดสินใจของฝ่ายบริหารและการตรวจสอบทางนโยบายของรัฐสภาเป็นกฎเกณฑ์ที่ออกมาของความสำเร็จทางนโยบาย

ในสองกรณีหลังนี้้องค์กรภาคประชาชน นักวิชาการ และองค์กรอิสระได้เข้าไปมีบทบาทในการให้ข้อมูลทั้งต่อฝ่ายบริหาร ต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทั้งฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาล รวมทั้งสมาชิกวุฒิสภา จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนโยบายที่เป็นไปในทิศทางที่ตอบสนองต่อการคุ้มครองผลประโยชน์ของชุมชนในที่สุด

4.4. เครือข่ายระดับโลกเพื่อสิทธิชุมชน

ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้น พร้อมๆ กับการแผ่ขยายของระบบทุน เทคโนโลยีชีวภาพ และเทคโนโลยีสารสนเทศดังที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ทำให้้องค์ภาคประชาชน และชุมชนท้องถิ่นต่างๆ

ถูกดึงดูดให้เข้ามาใกล้กันมากขึ้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ทำให้เกิดเครือข่าย
การแลกเปลี่ยนความรู้ระดับโลก และเป็นเครื่องมืออันสำคัญที่จะช่วยสนับสนุน
การต่อสู้ในทางนโยบายหรือแม้แต่การแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาอย่าง
ยั่งยืน

การต่อสู้ทางนโยบายในหลายเรื่องที่ชุมชนท้องถิ่นไทยกำลังดำเนินอยู่
ได้เคยเกิดขึ้นมาแล้วในอินเดีย และฟิลิปปินส์ ในขณะเดียวกันกับสิ่งที่เป็นผล
สำเร็จจากการต่อสู้ทางนโยบายของเราก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของความรู้เพื่อ
สนับสนุนการต่อสู้ของชุมชนในแอฟริกาและลาตินอเมริกาด้วย

ความร่วมมือกันระหว่างองค์กรประชาชนในท้องถิ่นตลอดจนการผนึก
ประสานกับการสนับสนุนจากประชาชนในประเทศโลก ที่ต้องการแสวงหา
การพัฒนาที่ยั่งยืนมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายครั้งในการ
ประชุมระดับโลกว่าด้วยทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความล้มเหลวของประเทศอุตสาหกรรมในการผลักดันระบบกฎหมาย
สิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิตในการประชุมที่ซีแอตเติล, โตเกียว และแคนคูน เป็นผลสืบ
เนื่องมาจากการสนับสนุนและการเชื่อมโยงของเครือข่ายความรู้ระดับโลกดัง
กล่าวไม่มากนัก

ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่น องค์กรภาคประชาชน และประเทศกำลังพัฒนา
ได้ผลักดันแนวคิดสิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพเพื่อตอบโต้กับ
กระแสการผลักดันข้อตกลงพหุภาคีของบรรดาบริษัทด้านอุตสาหกรรมชีวภาพ
ประเทศอุตสาหกรรมและยักษ์ใหญ่ข้ามชาติก็ได้ปรับตัวเพื่อผลักดันระบบการ
จัดการทรัพยากรชีวภาพและทรัพย์สินทางปัญญาตามแบบแผนของตนใน
ช่องทางอื่นๆ ไปพร้อมๆ กันด้วย

การสรุปบทเรียนการเคลื่อนไหวจากการตอบโต้ระหว่างสิทธิเกษตรกร/

สิทธิชุมชนกับระบบทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรชีวภาพแบบ
อุตสาหกรรมในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จะเป็นฐานสำคัญของชุมชนและสังคมไทย
ในการแสวงหาทางออกและต่อสู้ทางนโยบายในอนาคตที่กำลังจะมาถึง

ประเทศไทย รวมเลือดเนื้อชาติเชื้อต่าง
ต่างชาติ ต่างถิ่นฐาน มาตั้งบ้านเป็นกลุ่มชน
มีจารีตประเพณี ตามวิถีวัฒนธรรม
เป็นสิทธิของชุมชน ที่จะดำรงจารีตเดิม

สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณี

สู่สถานการณ์ปัจจุบัน:

การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบาย
สิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย

ศาสตราจารย์(พิเศษ) ดร.ชลธิรา สัตยาวัดมโนและคณะ

“สิทธิชุมชน” มีบัญญัติใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2540 แต่ทั้งนักกฎหมาย นักการเมือง ผู้บริหารราชการแผ่นดิน รวมทั้งประชาชนโดยทั่วไป ดูเหมือนจะยังไม่เข้าใจนัยยะที่คณะแห่ง “สิทธิ” นี้ เพราะผลจากการครอบงำทางการเมืองจากส่วนกลาง โดยที่เจ้าหน้าที่ของรัฐในส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น ซึ่งเป็นฝ่ายปฏิบัติ ก็ขาดภูมิหลังด้านประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่น

ยิ่งเมื่อกล่าวในแง่ของ “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” ซึ่งเป็นคำที่มีใช้ใน มาตรา 46 ใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับพุทธศักราช 2540 นั้น แม้เจ้าหน้าที่บริหารของรัฐระดับ นายตำรวจ นายทหาร พนักงานกรมป่าไม้ ศาล “ผู้พิพากษา” อัยการ ส่วนใหญ่ก็ยังไม่มีความเข้าใจต่อ จารีตประเพณีดั้งเดิม หรือ ฮีตบ้าน-คลองเมือง (Customary Law) ที่คนท้องถิ่นได้ใช้บริหารความคิดและกำหนดแนวปฏิบัติ จัดการกับความรู้และภูมิปัญญา

ท้องถิ่น อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่แนบ
เนื่องกับแนวคิดเรื่อง “สิทธิชุมชน” ในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านและชุมชน
เองสืบเนื่องกันมายาวนานนับร้อยนับพันปี

โครงการวิจัย “สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์
ปัจจุบัน: การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย” ใน **ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล** ได้ดำเนินการ
วิจัยโดยจัดตั้ง **ผู้ประสานงานเครือข่าย** ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้รับผิดชอบโครงการ
ในฐานะ “หัวหน้าโครงการวิจัย” ของโครงการย่อยต่างๆ รวม 7 โครงการ
โดยดำเนินการในขอบข่ายทั่วประเทศพร้อมกันระหว่างปี 2542-2545 ใช้เวลา
วิจัยรวม 3 ปีเต็ม และขยายเวลาอีก 1 ปี (พ.ศ.2546) เพื่อการติดตามตรวจสอบ
ข้อมูล ผลการวิจัย สังเคราะห์ฐานคิดทางทฤษฎี และประมวลข้อเสนอ
เชิงนโยบาย รวมทั้งการจัดทำบรรณานุกรมกิจ เพื่อการจัดพิมพ์เผยแพร่เป็น
รูปเล่มหนังสือ เพื่อขยายผลการวิจัยสู่วงวิชาการและสาธารณชน

องค์ประกอบของคณะวิจัยโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ

ในระยะเริ่มงาน หัวหน้าโครงการ “สิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ” ได้พิจารณา
เสนอชื่อและทาบทามบุคคลากรนักวิจัยที่เหมาะสมกับลักษณะและทิศทางของ
โครงการ มีทั้งส่วนที่เป็นนักวิชาการ และ นักปฏิบัติการทางสังคม นักเคลื่อนไหว
สังคม ที่สนใจปัญหาสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนให้เข้าร่วมโครงการตั้งแต่
กลางปี 2542 (โปรดดูรายละเอียดในตารางโครงการวิจัยย่อยและรายชื่อนัก
วิจัยที่เข้าร่วมแต่ละโครงการ)

คณะนักวิจัยของโครงการที่ผ่านการเลือกสรร ล้วนเป็นผู้ที่มีความเข้าใจ
ปัญหาท้องถิ่นและปัญหาสิทธิชุมชนอย่างยิ่ง ที่สำคัญก็คือ หัวหน้าโครงการ

ย่อยทุกท่านมีพื้นฐานความเข้าใจด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่าง
ดียิ่ง มีทั้งที่เป็นนักกฎหมาย และผู้รู้กฎหมายโดยไม่จำเป็นต้องเป็นนักกฎหมาย
โดยตรง โดยประกอบส่วนให้ภายในคณะวิจัยโครงการหนึ่งๆ มีผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญ
ด้านจารีตและกฎหมายโบราณบ้าง หรือไม่ก็เป็นนักกฎหมายโดยตรง ทั้งที่อยู่
ในฐานะเป็นผู้สอนผู้บรรยาย และที่เป็นทนายความต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนมาโดย
ตรงบ้าง นักวิชาการ นักกฎหมาย ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญท้องถิ่น และนักปฏิบัติการ
นักเคลื่อนไหวทางสังคม ได้เข้าร่วมโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ อย่างเอา
การเอางาน รับผิดชอบ ด้วยรูปแบบวิธีการและเงื่อนไขการทำงานที่เหมาะสม
กับสภาพของตน

ในแง่องค์ประกอบ แต่ละโครงการย่อย ซึ่งมีเครือข่ายทั่วประเทศ
ประกอบด้วย นักวิจัยหลัก ของทั้งภาคเหนือ กลาง อีสาน และใต้ โดยการคัด
สรรและจัดสัดส่วน ให้คณะวิจัยมีองค์ประกอบของทีมงาน ที่สามารถวิจัยทั้ง
เอกสารโบราณ และ วิจัยสนาม ในจำนวนนี้จึงมี นักวิชาการท้องถิ่น ที่เชี่ยวชาญ
ทางด้านวัฒนธรรมพื้นเมือง ประวัติศาสตร์ของภูมิภาค นักเคลื่อนไหวทางสังคม
ที่เข้าใจปัญหาความอ่อนไหวทางการเมืองของท้องถิ่น และในทุกโครงการจะ
มีนักวิจัยที่มีความสามารถพิเศษ คือ ผู้ที่สามารถอ่านบันทึกเอกสารโบราณของ
ภูมิภาคนั้นๆ ได้ด้วยตนเอง โดยได้ศึกษาสั่งสมความชัดเจนในการอ่านและการ
ตีความหมายมาเป็นระยะเวลายาวนาน ส่วนนักปฏิบัติการทางสังคม ที่เข้าร่วม
ทำหน้าที่เป็น นักวิจัยสนาม ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีระดับในการวิเคราะห์และ
สังเคราะห์ มีฐานความคิดทางทฤษฎีที่สอดคล้องกับทิศทางและนโยบายของ
ชุดโครงการวิจัย โดยเฉพาะผู้ที่เป็นหัวหน้าโครงการย่อยทุกโครงการนั้น
สามารถใช้สหวิทยาการในการศึกษาวิจัย และสังเคราะห์ผลการวิจัยให้เป็นแบบ
บูรณาการได้

ในแต่ละโครงการย่อย ยังมี ผู้ร่วมวิจัย โดยกำหนดให้มีผู้ร่วมวิจัยภาคละอย่างน้อย 2 คน หรือมากกว่านั้น ทั้งเพื่อทำงานวิจัยสนามและงานด้านรวบรวม วิเคราะห์ ตีความ บันทึกเอกสารโบราณ ร่วมกับ นักวิจัยหลัก ทั้งนี้ได้ใช้แนวทางสรรหาผู้ร่วมวิจัย จากผู้ที่มีประสบการณ์การเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยเป็นสำคัญ

สำหรับในโครงการประสานงานส่วนกลางนั้น ได้จัดให้มี ผู้ช่วยวิจัย และเจ้าหน้าที่โครงการ ที่ทำงานเต็มเวลา เพื่อทำงานด้านเอกสารและช่วยประสานงานงานภาคสนาม

ในทางปฏิบัติ ตลอดช่วงของการดำเนินการวิจัยในแต่ละพื้นที่วิจัยสนามและกรณีศึกษาของแต่ละโครงการ ยังจัดให้มี นักวิจัยสมทบ ของชุมชนที่เป็นชาวบ้าน ชาวเขา คนพื้นถิ่น เข้าร่วมด้วยอย่างเอาการเอางาน ดังนั้นแต่ละโครงการจึงมีนักวิจัยภาคละอย่างน้อย 4 คน ผู้ช่วยวิจัยหรือเจ้าหน้าที่โครงการ 1 คน รวมทั้งนักวิจัยสมทบจากพื้นที่อีกหลายคน

โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ จึงประกอบส่วนเป็นคณะนักวิจัยรวมทั้งสิ้น 42 คน ในจำนวนนี้มีนักวิจัยชาวต่างประเทศที่เป็นนักวิจัยหลัก 3 คน เป็นนักวัฒนธรรมชาวเยอรมัน 2 คนจาก Southeast Asian Communication Center (SEACOM, Berlin) และนักมานุษยวิทยาชาวญี่ปุ่นจาก Tokyo University อีก 1 คน (โปรดดูรายชื่อนักวิจัยในส่วนของโครงการย่อย)

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ

1. เป็นการวิจัยเพื่อประมวล และประเมินสถานการณ์การละเมิดสิทธิชุมชนในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย เพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของผู้คนในสังคมและผู้บริหารของรัฐในระดับต่างๆ ในการทำความเข้าใจปัญหาสิทธิ

ชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้

2. เพื่อสำรวจ รวบรวม และคัดสรร บันทึกเอกสารโบราณของภาคต่างๆ ในประเทศไทยที่ให้ภาพความคิดความเข้าใจเรื่อง “สิทธิ” และ “สิทธิชุมชน” และมีบทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชน มาแต่โบราณกาล เพื่อการอนุรักษ์และจัดพิมพ์ไว้เป็นชุด รักษาหลักฐานอันสำคัญนี้ไว้ เพื่อการศึกษาวิจัย พัฒนา และสืบทอด “รากร่วมวัฒนธรรม” เรื่อง “สิทธิ” ของสังคมไทยและเอเชียไว้ให้ยืนยาว

3. เพื่อแสวงหาแนวทางและเสนอนโยบายทางออกเรื่อง “สิทธิชุมชน” ให้กับรัฐ ซึ่งกำลังประสบปัญหาวิกฤต ด้านการจัดการเรื่อง “สิทธิชุมชน”

4. เพื่อร่วมส่วนในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทย เรื่อง “สิทธิชุมชน” อย่างสร้างสรรค์ โดยมุ่งหมายที่จะเสนอผลการศึกษาวิจัยที่สามารถคิด “นอกกรอบ” ของแนวคิดเดิมๆ หรือกระบวนทัศน์ชุดเก่า ซึ่งกำลังประสบทางตัน

ระเบียบวิธีวิจัย

1. วิเคราะห์เอกสารโบราณของท้องถิ่น เพื่อสำรวจสถานภาพความรับรู้เรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่น ตามที่มีบทบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

2. วิจัยสนามในพื้นที่และกรณีศึกษาที่กำหนด ในขอบข่ายทั่วประเทศ เพื่อสำรวจความเข้าใจและแนวทางปฏิบัติของชาวบ้านตามที่ได้สืบทอดกันเป็นจารีตประเพณีของสังคมมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

3. นอกเหนือจากการพูดคุยอย่างเป็นกันเองกับชาวบ้าน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลและความคิดเรื่อง “สิทธิ” ตามความรับรู้ของชาวบ้านเอง บางโครงการได้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชาวบ้านด้วย เพื่อสร้างกระบวนการ

การเรียนรู้และแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนด้วยกัน โดยผ่านการปฏิบัติ และแสวงหาประสบการณ์ร่วม เป็นกรณีศึกษา เพื่อตรวจสอบและยืนยัน สมมติฐานการวิจัย

4. เพิ่มการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เน้นการสำรวจ วิเคราะห์ รวบรวม และ คัดสรร บันทึกเอกสารโบราณ โดยเฉพาะของท้องถิ่นทุกภาค เช่น ใบลาน สมุดข่อย สมุดไท หลาเงิน ศิลาจารึก (ที่ปรปรุแล้ว) โดยสังเคราะห์ขึ้น เป็นองค์ความรู้ใหม่จากรากฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทย และเชื่อมโยงกับแนวคิดสิทธิชุมชนของกลุ่มวัฒนธรรมเพื่อนบ้านพี่น้องในอุษาคเนย์

ระยะเวลาวิจัย

ในระดับภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ คณะวิจัยได้ใช้เวลาสำรวจเอกสาร และวิจัยสนามภูมิภาคละ 12 เดือน เริ่มตั้งแต่ปลายปีพุทธศักราช 2542-2544 และได้ใช้เวลาอีกประมาณ 6 เดือน และ 1 ปี (สำหรับบางโครงการ) ในปี พ.ศ.2544-2545 ดำเนินการวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เห็นภาพรวมของ สถานการณ์สิทธิชุมชนทั่วทั้งประเทศ โดยทางโครงการวิจัยซึ่งบริหารจัดการ และนำพาการวิจัยส่วนกลางได้ใช้เวลาอีก 1 ปีเต็ม ในปี พ.ศ.2545-2546 ในการติดตามสถานการณ์สิทธิชุมชนทั้งในประเทศและในทางสากล เพื่อ สังเคราะห์ภาพรวมทั้งในส่วนของสถานภาพองค์ความรู้และสถานการณ์สิทธิ ชุมชน เพื่อหลีกเลี่ยงการไม่ด่วนสรุป และเพื่อให้สามารถนำผลการวิจัยเชิง สถานการณ์และองค์ความรู้ใหม่ ไปสู่การขบคิดใคร่ครวญที่ตกผลึกอย่างสร้างสรรค์ ในการแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ เพื่อหา ทางออกเชิงนโยบายให้กับรัฐอย่างสร้างสรรค์และรับผิดชอบ สรุประยะเวลา การวิจัย 4 ปี คือ ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2542 ถึงปลายปี พ.ศ.2546

แผนการดำเนินงาน

การดำเนินการวิจัย สามารถดำเนินไปได้ตามแผนและกำหนดเวลาวิจัย โดยทาง **ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล** และโครงการประสานงานส่วนกลางของ **โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่น** ได้จัดให้มีการสัมมนาแลกเปลี่ยนทัศนะระหว่างนักวิจัยในเครือข่ายของชุดโครงการฯ และโครงการวิจัยย่อยต่างๆ เพื่อช่วยเหลือและเกื้อกูลข้อมูล แง่คิด ความเห็น ทฤษฎีและมุมมอง รวมทั้งการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการวิจัย ซึ่งเน้นการ “ปรับกระบวนการทัศน์เรื่องสิทธิชุมชน” ร่วมกันอย่างสร้างสรรค์ ทั้งนี้ ในระยะปีแรกของการวิจัย ทางโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่น ได้จัดให้มีการประชุมพบปะกันอย่างน้อยทุก 2 เดือนอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งโครงการวิจัยลุล่วงโดยพื้นฐาน

ตลอดกระบวนการวิจัยได้มีการจัด “เวทีสาธารณะ เปิดศักราชสิทธิชุมชน” เป็นช่วงๆ เพื่อรับฟังความคิดเห็นจากชุมชนท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสะท้อนปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนและร่วมกันประเมินสถานการณ์สิทธิชุมชน

ทั้งนี้ การสัมมนาใหญ่เพื่อการประเมินโครงการและรับฟังความคิดเห็นจากชุมชนวิชาการ สื่อมวลชน และผู้สนใจทั่วไป ได้จัดให้ขึ้นต่อแนวทางการทำงานและจังหวะก้าวการเคลื่อนไหวของ “ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล” ที่มีท่านศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เป็นผู้ประสานงานโครงการ เพื่อความเป็นเอกภาพทางความคิดและจังหวะก้าวของความเคลื่อนไหว

ผลงานวิจัยที่จัดส่งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติและทางเลือกในการพัฒนา

1. เอกสารโบราณคดีสรรว่าด้วยเรื่องสิทธิและสิทธิชุมชน ฉบับที่ศึกษาวิจัยเรียบเรียงคัดสรรแล้ว ในส่วนที่ว่าด้วยจารีตประเพณี บทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่น และเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้อง ของแต่ละภูมิภาค (ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ และคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของมอญ) พร้อมเพื่อการจัดพิมพ์รวมเล่มเป็นชุด เพื่อการอนุรักษ์และเผยแพร่ต่อไป

2. บทสังเคราะห์เป็นรายงานผลการวิจัยภาพรวม ในลักษณะเป็น “ข้อเสนอแนะเชิงแนวทางนโยบาย” ที่เข้มข้น เพื่อเสนอทางออกเชิงนโยบายสิทธิชุมชนให้กับรัฐ และฝ่ายต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีการจัดพิมพ์แยกเล่มเฉพาะโดยศูนย์ไทย-เอเชียศึกษา มหาวิทยาลัยรังสิต ร่วมกับสำนักพิมพ์นิติธรรม

3. รายงานผลการวิจัยกรณีศึกษาจากภาคสนามว่าด้วยสถานการณ์สิทธิชุมชน รวม 7 โครงการย่อย ที่เน้นการวิเคราะห์ที่มาของปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชน และการสังเคราะห์ให้เห็นภาพรวมของสถานการณ์สิทธิชุมชนในแต่ละภาคทั่วประเทศ รวมทั้งสถานการณ์สิทธิชุมชนชาวเขาและสิทธิชุมชนมอญ ในจำนวนนี้มีทั้งกรณีศึกษาที่น่าสนใจเกี่ยวกับความขัดแย้งเรื่องสิทธิชุมชน มีทั้งส่วนที่พบทางออกแล้วในระดับหนึ่ง เช่น กรณีชุมชนบ้านควัวกับทางด่วน และกรณีพิพาทที่ยังคงตึงเครียด เรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งสัมพันธ์กับปัญหาสิทธิชุมชน เช่น กรณีการสร้างท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย ที่ได้ขยายตัวเป็นความขัดแย้งรุนแรง ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน และยังไม่มีความชัดเจนว่าจะยุติลงได้ง่ายนัก

การเผยแพร่และขยายผลการวิจัย

1. คณะนักวิจัยในโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ ได้ให้ข้อมูล ให้การศึกษา และ สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งทางตรงและทางอ้อม ให้มีความตระหนักรู้ในเรื่อง “สิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย” ตามเจตนารมณ์ของ **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับพุทธศักราช 2540** โดยผ่านกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในบางโครงการ ผ่านกระบวนการทางการพิจารณาคดีในศาลเป็นบางโครงการ และโดยการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชนแขนงต่างๆ อย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาวิจัย 4 ปี

2. ในส่วนของการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชน ได้ให้ทัศนะ เสนอความเห็นเชิงนโยบาย และสร้างกระบวนการปรับกระบวนการทัศน์ รวมทั้งเสนอแนะแนวทางนโยบายที่เหมาะสมต่อรัฐ ในกรณีขัดแย้งหรือพิพาทระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับคู่กรณี และแม้กระทั่งกับรัฐ ผ่านสื่อรูปแบบต่างๆ เช่น การให้สัมภาษณ์ทางวิทยุคลื่นต่างๆ การเสนอผลการวิจัยและสร้างเวทีสาธารณะผ่านรายการโทรทัศน์ที่มีชื่อเสียง เช่น รายการเวทีชาวบ้าน (ช่อง 9 อสมท.) รายการย้อนรอย และ รายการถอดรหัส (ไอทีวี) การนำเสนอข่าวต่อสาธารณชนทางหน้าหนังสือพิมพ์ ได้รับความร่วมมืออย่างยิ่งจากนักข่าวนักหนังสือพิมพ์ของบางกอกโพสต์ เดอะเนชั่น มติชน ข่าวสด ฯลฯ

3. ทางโครงการประสานงานส่วนกลาง ได้สร้างโฮมเพจของโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ ไว้เพื่อการสื่อสารอีกช่องทางหนึ่ง ผ่านเว็บเพจของสถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต โดยได้จัดทำเว็บลิงค์เชื่อมโยงกับโฮมเพจของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และ สถาบันการศึกษารวมทั้งองค์กรที่มี “ไทยศึกษา” ทุกแห่งทั่วประเทศ และ ต่างประเทศ (โปรดดู www.rsu.ac.th/

risced หรือ <http://thaistudies.rsu.ac.th>)

4. หัวหน้าโครงการวิจัย ได้รับเชิญให้เป็นผู้ประสานงานและดำเนินรายการ ในงานประชุมวิชาการนานาชาติด้านไทยศึกษา ในหัวข้อ Community Rights in Thailand and Southeast Asia ใน 7th International Conference on Thai Studies, Amsterdam, 4–8 July 1999.

5. โครงการประสานงานส่วนกลาง ได้จัดทำ **วารสารวิชาการไทยศึกษา ฉบับพิเศษ** โดยเน้นแนวเรื่อง “เปิดศักราชสิทธิชุมชน” ร่วมกับ โครงการไทยศึกษา ศูนย์ไทย-เอเชียศึกษา สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต (2544)

6. โครงการประสานงานส่วนกลาง ได้ร่วมจัดทำ วารสารวิชาการด้านไทศึกษาภาษาอังกฤษ ฉบับพิเศษ **TAI CULTURE: International Review on Tai Cultural Studies**, Vol.V, No.2, December 2000, Special Issue on “Community Rights in Thailand and Southeast Asia” โดยได้รับเชิญจาก Southeast Asian Communication Center [SEACOM, Berlin] ที่ประเทศเยอรมันนี ให้เป็นบรรณาธิการร่วมกับ Mr.Oliver Raendchen

7. หัวหน้าโครงการวิจัย ได้รับเชิญให้เป็นผู้ดำเนินรายการและผู้วิจารณ์ ในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 1 “คนมองคน นานาชาติในกระแสการเปลี่ยนแปลง” เมื่อวันที่ 27–28 มีนาคม 2545 เป็นผลให้ได้เป็นบรรณาธิการหนังสือรวมบทความวิจัย ด้านสิทธิชุมชน และได้นำเสนอผลงานเชิงสังเคราะห์เรื่อง “สิทธิชุมชนท้องถิ่น” อย่างเป็นระบบ ในบทนำเสนอที่เขียนโดยบรรณาธิการ [โปรดอ่าน ชลธิรา ลัดยาควัฒนา (บรรณาธิการ). “บทนำเสนอ”, **พลวัตสิทธิชุมชน: กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา**. เอกสารวิชาการ ลำดับที่ 31 จัดพิมพ์โดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) 2546] ในงานประชุมดังกล่าว นักวิจัยในโครงการได้ร่วมนำเสนอผลงานวิจัยด้วยบาง

โครงการ ได้แก่ สมบัติ บุญคำเอียง, “คนบ้านป่า: สิทธิในวิถีปฏิบัติ และสิทธิทางวัฒนธรรม” และ ดร.เลิศชาย ศิริชัย, “สิทธิชุมชนและปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้”

8. โครงการประสานงานส่วนกลาง มุ่งขยายผล เผยแพร่ผลงานวิจัย เพื่อเสนอแนะแนวทางนโยบายในการพิทักษ์รักษา สืบทอดและพัฒนาสิทธิชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนต่อไป โดยได้รับความร่วมมือสนับสนุนการจัดพิมพ์ผลงานวิจัยรวม 10 เล่มในรูปแบบพ็อกเก็ตบุ๊ค จากสำนักพิมพ์นิติธรรม โดยจัดพิมพ์ในชุด *Human Rights Law Series* ในปี พ.ศ.2546–2547 โดยได้รับอนุญาตและสนับสนุนการจัดทำบรรณธิการกิจจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ประโยชน์ของโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ

งานวิจัย โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ เป็นงานวิจัยที่ลงลึกถึงฐานรากของชุมชน และผ่านการสำรวจอย่างรอบด้าน ทั้งในส่วนของความเป็นจริงของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา และในส่วนของจารีตประเพณีบ้านเมือง วัฒนธรรมชุมชน และ กฎหมายสูงสุดของชาติ เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์สิทธิชุมชนในปัจจุบันที่กำลังเผชิญกับภาวะปัญหาหนักหน่วงและตึงเครียด ที่มีความเสี่ยงต่อการทำลาย การเผชิญหน้า การปะทะด้วยกำลัง และความรุนแรงทุกรูปแบบในทศวรรษนี้

เป้าหมายสูงสุดของงานวิจัยนี้ คือ การวิจัยเชิงนโยบาย เพื่อเสนอปัญหาและแนวทางนโยบายในการแก้ปัญหาสิทธิชุมชนให้กับทั้งรัฐ ชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้จึงจะยังประโยชน์สูงสุด หากภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง จะได้

นำไปศึกษา ใช้ประโยชน์ทั้งเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันทั่วทั้งสังคม และเพื่อการตัดสินใจเชิงนโยบายระดับชาติต่อไป กล่าวคือ

1. งานวิจัยนี้ ให้ประโยชน์โดยตรงต่อ ชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นกรณีศึกษา ทำให้ชุมชนได้มีองค์ความรู้ของตนเองเกี่ยวกับชุมชนและสิทธิชุมชนของตนเองขึ้นมาชุดหนึ่ง โดยชุมชนได้รับการศึกษาด้านกฎหมายเรื่องสิทธิชุมชนที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและบทบัญญัติด้านสิทธิชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ ตามนโยบายแห่งเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2540 อย่างถูกต้อง
2. รัฐบาล สมาชิกวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นักการเมือง พรรคการเมือง ผู้บริหารราชการแผ่นดิน เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ตำรวจ ทหาร ข้าราชการกรมป่าไม้ กรมประมง กรมทรัพยากรทางปัญญา ศาล อัยการ ทนายความ และผู้พิพากษา สามารถศึกษา “องค์ความรู้” ที่ได้จากการวิจัยของโครงการนี้ และนำผลการวิจัยไปปรับใช้กับวิชาชีพของตน และการตัดสินใจเชิงนโยบายระดับชาติ เพื่อความถูกต้องชอบและเพื่อ ความสงบสุขสันติ ของชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ และเพื่อ ประโยชน์สุขแห่งวิถีดำเนินชีวิต ของอาณาประชาราษฎร์ของประเทศไทยโดยส่วนรวม
3. สำนักงาน หน่วยราชการ สถาบันการศึกษา ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนเมืองและชนบท มีความแจ่มชัดระดับนโยบาย และสามารถกำหนดมาตรการบูรณาการด้วยความมั่นใจ ในอันที่จะพัฒนาทั้งชุมชนเมืองและชนบทอย่างยั่งยืน มีทิศทางที่ถูกต้อง มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอน และด้วยความสนับสนุนและความเข้าใจที่ตรงกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
4. กรณีศึกษาสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทยอันหลากหลายในโครงการวิจัย

นี่ อาจเป็น “ตัวแบบ” หนึ่งที่น่าสนใจของ “วิถีเอเชีย” ในอันที่จะได้กระแสโลกาภิวัตน์ ด้านทานปัญหาการพัฒนาเศรษฐกิจบนความทุกข์ยากเดือดร้อนของประชาชน ที่สวนทางกับพหุลักษณะของสังคม และรากฐานวัฒนธรรมที่หลากหลายของสังคมประชาชาติไทย วัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนที่ยังรากลึกมายาวนานก่อนระบบโลกาภิวัตน์ โดยเน้นการพัฒนาองค์กรชุมชนและชาวบ้านให้เข้าใจ “สิทธิและหน้าที่” ของตน สามารถยืนหยัดสร้าง “เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง” ได้ด้วยความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และด้วยความแน่นเหนียวทางวัฒนธรรมอันหลากหลายของชาวบ้านในชุมชนพหุสังคม ด้วยความตระหนักรับรู้ถึงคุณค่าของความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

5. การเสนอทางออกเชิงนโยบายให้กับรัฐ ด้วยการยึดแนวทางสันติวิธีในการทำ ประชาพิจารณ์ การเจรจาต่อรอง การไต่สวนสาธารณะ และเสนอให้องค์กรอิสระของรัฐร่วมกับรัฐบาล ริเริ่มสร้างกระบวนการและออกกฎหมาย การใช้สิทธิอดีตวินิจัย เพื่อกำหนด “วิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน โดยชุมชน” อย่างสร้างสรรค์ จะสามารถสร้าง “ดุลยภาพระหว่างสิทธิชุมชนกับสาธารณประโยชน์” ของประเทศชาติ ที่ได้ผ่าน “การมีส่วนร่วม” ของ “ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย” อย่างรอบคอบและเป็นธรรม

รายงานการวิจัยฉบับย่อของโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ รวม 7 โครงการ

โครงการที่ สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา: ศึกษากรณีชุมชนลัวะ ยวน ลื้อ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในเขตจังหวัดน่าน แพร่ และเชียงใหม่
ผู้รับผิดชอบโครงการ: อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ

งานวิจัยเรื่อง “สิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา: ศึกษากรณีชุมชนลัวะ ยวน ลื้อ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในเขตจังหวัดน่าน แพร่ และเชียงใหม่” ดำเนินการวิจัยโดย อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (หัวหน้าโครงการ) คณะผู้ร่วมวิจัยในโครงการนี้ประกอบด้วย ดร.ชลธิรา สัตยาวัฒนา ผศ.ไพสิฐ พาณิชย์กุล อาจารย์สมบัติ คำบุญเรือง โดยมี ผศ.ลมูล จันทน์หอม นางสาวเนตรดาว แพทยกุล และ นาย.. เป็นผู้ช่วยวิจัย

โครงการนี้ เป็นงานศึกษาที่มุ่งหาคำอธิบายให้กับพัฒนาการความคิดเรื่องสิทธิจากมุมมองของกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิม (Aboriginal Community) ที่มีอยู่ในล้านนา ได้แก่ ชุมชนลัวะ ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร เป็นการเฉพาะ ตามมาด้วย ชุมชนยวน และ ชุมชนลื้อ สองกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไท ซึ่งจัดได้ว่าเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม (Local Traditional Communities) ที่ได้โยกย้ายมาลงหลักปักฐานในระยะต่อมาตามลำดับเวลาในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และอีกหนึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลธิเบต-พม่า คือ ปกาเกอญอ ซึ่งก็จัดว่าเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมอีกกลุ่มหนึ่งด้วย

นับตั้งแต่อดีตอันไกลโพ้นระยะต้นพุทธกาลจนถึงสถานการณ์ปัจจุบัน ดินแดนทางตอนเหนือของประเทศไทยในระยะประมาณ 800 ปีที่ผ่านมา มีชื่อเรียกว่ากว้างๆ ว่าล้านนา ประกอบด้วยรัฐใหญ่-น้อยของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

ดังกล่าวมาข้างต้น ชุมชนพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเหล่านี้ แม้จะได้อยู่
แยกกันเป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีอัตลักษณ์เฉพาะของตนเอง แต่ก็ได้มีการ
ผสมผสานกลมกลืนทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมอย่างหลากหลายในกระแส
ประวัติ ศาสตร์อันยาวนาน จนกระทั่งกลายมาเป็นกลุ่มชนที่ได้ชื่อว่าเป็น
พลเมืองไทย แต่ก็ยังคงถูกดูถูกเหยียดหยามทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์มากบ้างน้อย
บ้างต่างๆ กันตามแต่กรณีในปัจจุบัน

คณะวิจัยได้ศึกษา แนวคิด-มุมมอง ว่าด้วย “สิทธิชุมชน” ซึ่งครอบคลุม
ถึง โลกทัศน์ (World View) และ จักรวาลทัศน์ (Cosmology) ของชุมชน
พื้นเมืองดั้งเดิมและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเหล่านี้ เป็นการเฉพาะ เท่าที่พอจะ
หาหลักฐานร่องรอยที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ด้วยการทำการวิจัยสนามอย่าง
เข้มข้นและต่อเนื่องหลายปี (สำหรับบางชุมชน-เช่นกรณีศึกษาชุมชนลัวะ)
ในทุกกรณีศึกษาและทุกกลุ่มชาติพันธุ์ ได้ศึกษาผ่านปัญหาความขัดแย้งในเรื่อง
การควบคุมและจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เขา ซึ่งเป็นปัญหาการใช้ประโยชน์
จากฐานทรัพยากรระหว่างรัฐส่วนกลางกับท้องถิ่นที่สวนทางกัน หรือระหว่าง
ชุมชนท้องถิ่นกับกลุ่มอิทธิพลจากภายนอกที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งกัน หรือ
กระทั่งระหว่างชุมชนต่างชาติพันธุ์ที่ใช้ทรัพยากรร่วมกันแล้วมีปัญหาขัดแย้งกัน
นับว่าเป็นสถานการณ์ที่มีการละเมิดสิทธิในหลายลักษณะ เป็นผลให้การ
แสดงออกของระบบคิดว่าด้วยเรื่องสิทธิในสังคมล้านนามีแตกต่างหลากหลาย
ในเงื่อนไขที่มีการโต้แย้งกันในเรื่องสิทธิเหนือทรัพยากร นอกจากนี้งานวิจัยนี้
ยังได้แสดงให้เห็นถึงสาเหตุที่ทำให้ความคิดว่าด้วยเรื่องสิทธิและสิทธิชุมชนใน
ล้านนา เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีพลวัตในสถานการณ์ปัจจุบันอีกด้วย

ในการศึกษาปัญหาดังกล่าว ซึ่งแยกไม่ออกจากบริบททางประวัติศาสตร์
และสภาพความเป็นจริงของระบบเศรษฐกิจ แบบวิถีการผลิต และการผลิต

ข้าทางวัฒนธรรม งานวิจัยนี้ได้ทำการศึกษาความคิดเรื่องสิทธิ สิทธิชุมชน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เขา จากเอกสารคัมภีร์โบราณของล้านนาที่ปริวรรตไว้แล้ว จากหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์นิพนธ์ และตำนาน นอกจากนี้ยังศึกษาหลักจารีตประเพณีเดิม (Customary Law) ที่ยังมีอิทธิพลต่อความคิดและส่งผลถึงการปฏิบัติของชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้อยู่ในปัจจุบัน

งานวิจัยชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดด้วยเรื่องสิทธิ จากมุมมองของชุมชนท้องถิ่นที่มีอยู่ในล้านนา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อที่จะหนุนเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ในการจัดการและร่วมดูแลรักษาทรัพยากรของส่วนรวมตามเจตนารมณ์แห่งรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน และเพื่อเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจปัญหาความขัดแย้งในเรื่องการใช้ทรัพยากรระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม ที่กำลังทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะในปัจจุบัน ทั้งนี้ผลการวิจัยได้เสนอแนะทางออกเชิงนโยบายให้รัฐแก้ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติโดยสันติวิธี ให้ยุติการละเมิดสิทธิชุมชนโดยรัฐและกลไกรัฐ ซึ่งเป็นสิทธิอันชอบธรรมของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเหล่านี้ตามเจตนารมณ์ของ **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2540** ซึ่งมีบทบัญญัติไว้ใน มาตรา 46 มาตรา 56 และอีกบางมาตราที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างสรรค์ความมั่นคงของสังคมล้านนาควบคู่ไปกับความยั่งยืนของธรรมชาติอย่างพร้อมเพรียงกัน

ในการนำเสนอผลงานวิจัยโครงการสิทธิชุมชนล้านนา อาจารย์อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ผู้เชี่ยวชาญการปริวรรตวรรณกรรมโบราณล้านนา ได้ทำการคัดสรรวรรณกรรมล้านนา ในส่วนที่ว่าด้วยสิทธิและกฎหมายจารีตประเพณีล้านนาว่าด้วยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีมาแต่โบราณ แยกไว้เป็นเล่มต่างหากเพื่อให้เป็นเอกสารสืบค้นและอ้างอิงสำหรับผู้สนใจศึกษาอย่างลุ่มลึกต่อไป

โครงการที่ 2 “สิทธิชุมชนท้องถิ่น: กรณีศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่น ชาวเขา”

ผู้รับผิดชอบโครงการ: ดร.รัตนพร เศรษฐกุล และคณะ

งานวิจัยนี้บริหารจัดการโครงการโดย ดร.รัตนพร เศรษฐกุล ผู้ร่วมวิจัยหลักซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้วิจัยสนามด้วย ได้แก่ นายพิริยะ สีหะกุล ซึ่งมีส่วนเป็นทนายความ ว่าความให้กับชาวเขาอยู่เป็นประจำ จึงเป็นผู้ที่รู้เรื่องปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนชาวเขาอย่างดียิ่งผู้หนึ่งในแง่ของการต่อสู้ทางกฎหมาย นักวิจัยสนามอีกผู้หนึ่ง คือ นายอุทิศ ชำนิบรรณการ นักหนังสือพิมพ์อาวุโส แห่งหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น สื่อเมืองจอด นายอุทิศ เป็นที่เคารพนับถือและพึ่งพาของชาวม้งและชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่วิจัยสนามอำเภอพบพระ จังหวัดตาก นอกจากนี้ โครงการยังมีนักวิจัยสมทบเป็นเยาวชนชาวเขาเกือบทุกกลุ่มชาติพันธุ์ นับเป็นโครงการวิจัยที่มีนักวิจัยสมทบมากที่สุดในโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ และมีประสบการณ์วิจัยสนามที่โหดที่สุดในแต่ละพื้นที่ เนื่องจากเป็นถิ่นตรูกันดาร เข้าออกในแต่ละชุมชนค่อนข้างยาก ต้องมีนักวิจัยสนามเป็นผู้นำทางและจัดเจนในพื้นที่ รู้จักทั้งหลุมบ่อ หุบเหว และภัยอันตรายรูปแบบต่างๆ ที่ร้ายล่อม เมื่อเสร็จสิ้นโครงการ นักวิจัยทุกคนยังคงปลอดภัย แต่มีนักวิจัยสมทบเป็นชาวเขาผู้หนึ่งเสียชีวิตระหว่างการทำหน้าที่นักวิจัยสมทบให้กับโครงการ ด้วยอาการเจ็บป่วยกะทันหัน

สิทธิชุมชนชาวเขาในอดีตเป็นที่ยอมรับของชุมชนบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ปรากฏอยู่ในจารีตประเพณีที่แสดงออกโดยพิธีกรรมและข้อห้ามข้อปฏิบัติต่างๆ ของชุมชน ทำให้ชุมชนเหล่านั้นดำรงอยู่อย่างเข้มแข็ง มีความเป็นบึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและ

สามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ สิทธิชุมชนชาวเขาถูกล่วงละเมิดเมื่อรัฐเริ่มเข้าไปจัดการพัฒนาชุมชนชาวเขาให้มีความเจริญดูเดียวกับชุมชนเมือง เข้าไปปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตของชาวเขาเพราะเห็นว่าล้าหลังและทำให้เกิดผลเสียแก่ระบบนิเวศ เป็นการทำลายป่าและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ บนพื้นที่สูง ชาวเขาถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกบ่อนทำลายชาติบ้านเมือง เป็นตัวปัญหา เป็นคนต่างชาติ จนถึงขั้นถูกจับกุมในข้อหาตัดไม้ทำลายป่าต่างๆ ที่ทำไร่อยู่ในที่ดินเดิมของตนเองที่ถูกประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนหวงห้าม การพัฒนาของรัฐและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในชุมชนชาวเขา วัฒนธรรมชุมชนถูกบั่นทอนโดยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและระบบปัจจัยชนที่ขยายไปถึงชุมชนชาวเขาอย่างรวดเร็ว

แม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน จะกำหนดให้ชาวเขาสามารถดำรงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเอง แต่ชาวเขากลับถูกบีบให้เลือกที่จะปรับเปลี่ยนเพื่อความอยู่รอด เพื่อชีวิตที่ดีกว่าทางวัตถุ เพื่อสิทธิที่จะเป็นพลเมืองไทยอย่างสมบูรณ์ ความเป็นชาวเขากลายเป็นสิ่งที่น่าอับอาย เป็นสิ่งที่ต้องซ่อนเร้น ชาวเขาที่มีทางเลือกจะดิ้นรนออกจากภาวะความเป็นชาวเขาโดยการเข้ามาอยู่ในเมืองและทำตัวเป็นคนเมือง คนที่ไม่มีทางเลือกซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ยังต้องอยู่ในชุมชนชาวเขาและเผชิญกับปัญหาใหม่ๆ ซึ่งไม่สามารถ จะแก้ไขได้ภายในชุมชน ปัญหาที่ต้องแก้ไขเร่งด่วนในชุมชนชาวเขา คือ การคืนสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นที่สูงให้แก่ชุมชนชาวเขา เพื่อที่ชาวเขาจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและสามารถรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเองไว้ นอกจากนี้สมาชิกของชุมชนชาวเขาที่มีสิทธิในการเป็นพลเมืองไทยนั้นจะต้องได้รับสัญชาติไทยเพื่อจะสามารถได้รับสิทธิทางกฎหมายตามที่คนไทยอื่นๆ ได้รับ และสามารถทำหน้าที่ของพลเมืองไทยอย่างสมบูรณ์

ควรอย่างยิ่งที่คนไทยทั่วไปและชาวพื้นราบจะทำความเข้าใจว่า ชาวเขาเป็นกลุ่มคนบนพื้นที่สูงที่มีวิถีการดำรงชีวิตที่แตกต่างจากคนไทยบนพื้นราบ เนื่องจากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์เฉพาะของแต่ละกลุ่ม นอกจากนี้ชาวเขายังมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มของตนเอง และยังสามารถรักษาไว้ได้ค่อนข้างแน่นเหนียวและเข้มข้น

การวิจัยโครงการนี้ใช้วิธีการวิจัยทั้งจากเอกสารและสนาม มีการเข้าไปร่วมประชุมกับชาวบ้าน ร่วมอภิปรายและฟังความคิดเห็นจากชาวบ้านในปัญหาต่างๆ ร่วมในเหตุการณ์การประท้วงและร่วมในกระบวนการทางการเมือง ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งชัดเจน ไม่ใช่ข้อมูลด้านใดด้านหนึ่งที่จะนำไปสู่อคติ เพื่อจะสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์และสังเคราะห์อย่างเป็นระบบ เพื่อจะสามารถเข้าใจปัญหาของชาวเขาที่เรื้อรังและกำลังจะร้ายแรงขึ้นหากไม่มีการแก้ไขอย่างถูกต้อง

ข้อสรุปและเสนอแนะในบทสุดท้ายของงานวิจัย เป็นงานสังเคราะห์ที่นำเสนอเพื่อกำหนดนโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนชาวเขาอย่างเป็นทางการ เพื่อเสนอต่อรัฐให้แปรผลเป็นการปฏิบัติต่อไป

โครงการที่ 3 สิทธิชุมชนบ้านคร้ว

ผู้รับผิดชอบโครงการ: ดร.ชลธิรา สัตยารัตนา และคณะ

โครงการวิจัยนี้ ประกอบคณะวิจัยขึ้นจากนักวิชาการมหาวิทยาลัยรังสิต ซึ่งได้บุกเบิกการทำงานวิจัยสนามในชุมชนนี้มาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2534 โดยได้ดำเนินการวิจัยแบบเกาะติดสนาม รู้ร้อนรู้หนาวร่วมกับชุมชน จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2542 ดร.ชลธิรา สัตยารัตนา ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัย ก็ได้พัฒนาข้อเสนอโครงการวิจัยขึ้นอย่างเป็นระบบ โดยยังคงใช้นักวิจัยจากมหาวิทยาลัย

รังสิตเป็นนักวิจัยหลัก และใช้ผลงานวิจัยเดิมเป็นโครงการวิจัยนำร่อง นักวิจัยหลักกลุ่มบุกเบิกเหล่านี้ ได้แก่ ดร.ชลธิรา สัตยาวัฒนา อาจารย์ชลาศัย กันจันทร์ อาจารย์อำพร พัวประดิษฐ์ อาจารย์อัญชลี แยมพยนต์ ผศ.นิรมล สุธรรมกิจ โดยในระยะต่อมามี ผศ.แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย เข้าร่วมด้วย ที่สำคัญคือ หัวหน้าโครงการได้เชิญให้ผู้นำชุมชนบ้านครัว เข้าร่วมการวิจัยโดยเป็นนักวิจัยหลักอย่างเป็นทางการ ได้แก่ นายสาโรจน์ ผ่องสำลี และ นายอุ่มร์ คำวิห์เลิศ และพร้อมกันนั้นก็ได้ออกโอกาสนักวิจัยรุ่นใหม่ มหาวิทยาลัยมหิดลทางสังคมวิทยา และมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นางสาวชุลีรัตน์ เจริญพร เข้าร่วมโครงการในฐานะเป็นนักวิจัยหลักเช่นกัน นักวิจัยสนาม และนักวิจัยสมทบ เป็นทั้งผู้นำชุมชนระดับหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้บอกข้อมูล แม่บ้าน และเยาวชนบ้านครัว

ผลการวิจัยสามารถสร้างผลสะท้อนทางสังคมเรื่องสิทธิชุมชนอย่างต่อเนื่องตลอดกระบวนการวิจัย ผ่านสื่อมวลชนรูปแบบต่างๆ เป็นงานวิจัยที่ผสมผสานทั้งสร้างองค์ความรู้พื้นฐาน ทั้งวิจัยแนวปฏิบัติการทางสังคมอย่างเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน และขยายเครือข่ายถึงชุมชนในละแวกใกล้เคียงที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาการสร้างทางด่วนร่วมกัน ผลของการเคลื่อนไหวแนวสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้ชุมชนในด้านประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Basic Knowledge) แนวการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) และสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน (Community Empowerment) นำไปสู่ความรับรู้ใน “สิทธิชุมชนบ้านครัว” อย่างเป็นเอกภาพ ทั้งในหมู่ชาวบ้านชุมชนบ้านครัวเอง ชุมชนชาววังเกษมสันต์ ชุมชนสะพานหัวช้าง และที่สำคัญก็คือ การตัดสินใจที่เป็นเอกภาพเชิงนโยบายของบอร์ดการทางพิเศษ ที่มีมติยกเลิกการสร้างทางด่วนสายตัดทับชุมชนบ้านครัว หลังจากที่เคยมีความยึดถือ

เรื้อรังมายาวนานถึงสิบห้าปี ตั้งแต่ยังไม่มีความ “สิทธิชุมชน” ในรัฐธรรมนูญ จนกระทั่งสามารถใช้ มาตรา 46 ว่าด้วย “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” ใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช ๒๕๕๐ มาพิทักษ์ปกป้อง ชุมชนบ้านครัว จากโครงสร้างอำนาจนิยม ผลประโยชน์ของทุนและพรรคการเมืองที่เกี่ยวข้อง และระบบโลกาภิวัตน์ ได้สำเร็จ

กรณีพิพาทระหว่างรัฐกับชุมชน เรื่องการสร้างทางด่วนสายตัดผ่านบ้าน ครัว ชุมชนที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานคู่กับการก่อเกิดของกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของความขัดแย้งระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ ลัทธิบริโภคนิยม ระบบโลกาภิวัตน์ กับการให้ความสำคัญกับผู้คนกับใจคน จิตสำนึกของ ชุมชนและสิทธิชุมชน เป็นเพราะรัฐมิได้ให้ความสำคัญและความเคารพในสิทธิ ชุมชนท้องถิ่นเลย จึงได้กำหนดนโยบายและมีมติคณะรัฐมนตรีที่ออกมาใน ลักษณะที่จะละเมิดสิทธิชุมชนและสิทธิมนุษยชนของชาวบ้านครัวอย่างแข็งขัน แต่อาจจะเป็นเพราะชุมชนบ้านครัวมีลักษณะพิเศษบางประการ คือ เป็นชุมชน ที่มีอดีต รู้จักอดีต และรู้ค่าของอดีต เนื่องจากบรรพชนของชุมชนเคยเป็นกอง อาสาจาก สู้รบทางเรือ ปกป้องอธิปไตยของแผ่นดินอยุธยาต่อเนื่องมาจนถึง รัตนโกสินทร์ จัดเป็นด่านหน้าในการพิทักษ์แผ่นดินสยามมาแล้วอย่างห้าวหาญ จิตวิญญาณที่มี “สำนึกประวัติศาสตร์” ส่วนนี้ จึงสืบทอดมากลายเป็นผลึกของ จิตสำนึกชุมชน ที่ยืนหยัดพิทักษ์บ้านครัว มิให้ “ทางด่วน” มาเล่นทับ

บ้านครัวถูกรัฐและกลไกรัฐ ละเมิดสิทธิชุมชนโดยนิตินัย มากกว่าสิบปี แล้ว

ณ วันนี้ ชุมชนบ้านครัวยังคงสามารถพิทักษ์สิทธิชุมชนของตนได้ด้วย พุทธิณัย

ทางด่วนยังมีอาจเล่นทับ (แม้ว่าจะมีมติครม.คำคอออยู่ก็ตาม)

สิบกว่าปีมาแล้ว ที่ชุมชนบ้านครัวร่วมจิตร่วมใจกันอย่างเหนียวแน่น สู้กับ “การทางพิเศษ”

ตลอดหลายปีที่ผ่านมา ทีมติครม.ยังคงคำคอ ยืนยันการใช้อำนาจของรัฐที่จะละเมิดสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม อย่างชุมชนบ้านครัว ไม่อาจมีใครล่วงรู้หรือคาดการณ์ได้ล่วงหน้าว่าอะไรจะเกิดกับชุมชนบ้านครัว แต่ที่เห็นประจักษ์ชัดก็คือ ชาวบ้านครัวได้ใช้ความพยายามพิทักษ์สิทธิชุมชนของตนอย่างสงบสันติมาโดยตลอด ด้วยวิถีทางที่ถูกต้อง คือ ยืนหยัดหลักการและวัตรปฏิบัติทางศาสนาอิสลาม พร้อมกันนั้นก็ใช้รัฐสภาและวิธีการทางการเมืองแก้ไขปัญหา

โครงการที่ 4 โครงการ “สิทธิชุมชนมอญ: กรณีการสร้างท่อก๊าซที่มีผลกระทบต่อชุมชนมอญพื้นเมืองและชุมชนมอญอพยพที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

ผู้รับผิดชอบโครงการ: อาจารย์ปภัสสร เขียรปัญญา และคณะ

งานวิจัยเรื่อง “สิทธิชุมชนมอญ : กรณีการสร้างท่อก๊าซที่มีผลกระทบต่อชุมชนมอญพื้นเมืองและชุมชนมอญอพยพที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี” ดำเนินการวิจัยโดย อาจารย์ปภัสสร เขียรปัญญา (หัวหน้าโครงการ) มี อาจารย์ประเสริฐ หลวงทิพย์ อาจารย์บุษบา ประภาสพงศ์ นายสุนทร ศรีปานเงิน และ นางประภาศรี คำสะอาด ร่วมคณะวิจัย ทั้งหมดนี้เป็น นักวิชาการด้านมนุษยศึกษา มีผลงานวิจัยที่เกี่ยวกับมอญศึกษามาแล้วจำนวนหนึ่ง เฉพาะอาจารย์ประเสริฐ หลวงทิพย์ เป็นผู้เชี่ยวชาญอาวุโสด้านภาษามอญโดยตรง และนายสุนทร ศรีปานเงิน เป็นมอญโดยกำเนิดและเป็นคนหนุ่มที่ทำการต่อสู้เพื่อสิทธิการเมืองของชาวมอญมาอย่างต่อเนื่อง

คณะวิจัยได้สำรวจประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์มอญตั้งแต่ยุคก่อนประวัติ

ศาสตร์ถึงปัจจุบัน จากรัฐทวารวดีและศรีอยุธยาในประเทศไทย ถึงอาณาจักร
ละโว้ ละโว้ และหงสาวดี ในประเทศพม่า จนกระทั่งล่มสลายลงใน
พ.ศ.2300 งานวิจัยได้ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการอพยพเข้ามาและการตั้ง
ถิ่นฐานของชาวมอญในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์
ตอนต้น โดยได้ให้องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตชาวมอญ
ในประเทศไทย บทบาทของชนชาติมอญในประวัติศาสตร์ไทย และอิทธิพล
ของวัฒนธรรมมอญต่อไทย เพื่อสังเคราะห์เป็นแนวคิดสิทธิชุมชนของมอญ
ประกอบกับข้อมูลจากกฎหมายโบราณของมอญ วรรณกรรมมอญ และการ
สัมภาษณ์ชาวมอญในชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า สิทธิชุมชนของมอญมีพื้นฐานความคิดจากความเชื่อ
เรื่องผีและพุทธศาสนา ความเป็นชุมชนของมอญตั้งอยู่บนสำนึกในอัตลักษณ์
ที่เด่นชัดของชาวมอญ กล่าวคือโครงสร้างอุดมการณ์อำนาจและความสัมพันธ์
ของชุมชนตั้งแต่ระดับครอบครัว มีผีเรือน สำหรับในสายตระกูลมีผีบรรพชน
ในหมู่บ้านมีผีศาลเจ้า ในกลุ่มหมู่บ้านหรือถิ่นต่างๆ มีวัด

ความคิดเรื่อง “สิทธิ” ที่พบจากการวิจัยสนาม ที่เด่นชัดที่สุดได้แก่ สิทธิ
ในการใช้ภาษาซึ่งได้รับความคุ้มครองจากชุมชน สิทธิในการนับถือศาสนา ใน
การตั้งชุมชน ในการเลือกผู้นำชุมชน ในการได้รับความยุติธรรม และสิทธิของ
ผู้มาก่อน ของผู้ทำประโยชน์ตามความจำเป็น ในการจัดการทรัพยากร
สาธารณะ

คณะวิจัยยังได้สำรวจการเคลื่อนไหวทางการเมือง เพื่อเรียกร้องสิทธิใน
การปกครองตนเองของชาวมอญในพม่า ซึ่งเป็นพื้นฐานความเป็นมาของชุมชน
มอญที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี อันเป็นกรณีศึกษาของโครงการวิจัยนี้
รวมทั้งความเป็นมาและผลกระทบของโครงการวางท่อก๊าซธรรมชาติไทย-พม่า

ต่อชุมชนมอญท้องถิ่น ซึ่งเป็นสาเหตุของการละเมิดสิทธิของชุมชนมอญในเรื่อง การไม่ได้สัญชาติไทย และชาวมอญอพยพในเรื่องการเลือกปฏิบัติ เป็นผลให้ มีการเรียกร้องสิทธิการเป็นพลเมืองไทยและสิทธิเพื่อที่จะได้รับการปฏิบัติอย่าง ผู้ลี้ภัย สรุปรด้วยข้อเสนอแนะแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนมอญในประเทศไทย และสิทธิมนุษยชนต่อชาวมอญอพยพบริเวณชายแดนไทย-พม่า ซึ่งเป็นประเด็น ปัญหาสำคัญและละเอียดอ่อน อันสัมพันธ์กับปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ ความสัมพันธ์ไทย-พม่า และปัญหาแรงงานต่างด้าวชาวมอญที่ทะลักเข้าเมือง ไทยอย่างผิดกฎหมายด้วย

โครงการวิจัยสิทธิชุมชนมอญ ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการศึกษาสืบ ค้น อัตลักษณ์ของความเป็นมอญ

ชาวมอญมีอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ตนเองที่ชัดเจน เริ่มจากชื่อของ ชาติพันธุ์ว่า rme1 (รเมญ) ซึ่งเริ่มปรากฏในจารึกตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 ใกล้เคียงกับคำที่ชาวภาคเหนือเรียกชาวมอญว่า เม็ง แสดงว่าติดต่อสัมพันธ์ กันมาเป็นเวลานานมากแล้ว และที่ชาวภาคกลางเรียกชาวมอญว่า รามัญ มาจากคำภาษาบาลีที่เรียกประเทศมอญโบราณว่า รามัญญเทศะ ต่อมาใน พุทธศตวรรษที่ 21 ได้กร่อนมาเหลือ man (มน) (ออกเสียงว่า โมน) ไทยใช้ ว่า มอญ คำเรียกชื่อชาติพันธุ์ว่า รเมญ หรือ มอญ นี้ ยังไม่พบการอธิบาย ความหมายว่าแปลว่าอะไร ความหมายในภาษามอญหมายถึง คนมอญ เพียง ความหมายเดียว

คนไทยโดยทั่วไป จะรู้จักชาวมอญจากประเพณีวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ มอญ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์ ที่มีความโดดเด่นมากเป็นพิเศษ เพราะมีการจัดงานฉลองกันอย่างใหญ่โต ครึกครื้น และมีกิจกรรมต่างๆ ตามประเพณีมากมาย เช่น การแต่งกายแบบมอญ การแห่ปลา การแห่ธง

ตะขาบ การละเล่นสะบ้า การทำข้าวแช่ เป็นต้น และจากระบบการศึกษา
ในโรงเรียนที่ได้เรียนบทเรียนวิชาภาษาไทยที่ตัดตอนมาจากเรื่องราชาธิราช ซึ่ง
ถูกนำเรื่องราวมาประพันธ์เป็นเพลงและการแสดงมากมาย

ในความรู้สึกและความเข้าใจของคนมอญ สิ่งที่แสดงตัวตนของความเป็น
มอญแต่เดิมที่สำคัญมีอยู่สองอย่างคือ ภาษามอญ กับ การนับถือผี แต่สภาพ
การณ์ในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วและการศึกษา
สมัยใหม่ ทำให้การจัดการเกี่ยวกับเรื่องการนับถือผีเปลี่ยนไป หลายชุมชนไม่
ได้จัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผีเพราะไม่สะดวก สิ้นเปลืองมาก บางชุมชน
มีการแทรกแซงจากพระสงฆ์ ไม่ให้ทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนับถือผี
เพราะนับถือศาสนาพุทธ

ดังนั้น โดยวัฒนธรรมดั้งเดิมของมอญแล้ว การจะนับว่าใครเป็นคนมอญ
คนจากภายนอกจะดูได้จากการพูดภาษามอญและการนับถือผีบรรพบุรุษ แต่
ในปัจจุบันหากจะนับว่าใครเป็นคนมอญ จะเหลืออยู่เพียงว่า ใครนับว่าตนเอง
เป็นมอญ คนนั้นก็เป็นคนมอญ เพราะสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีการแต่ง
งานกับคนในชาติพันธุ์อื่นมากขึ้น การใช้ภาษาไทยในครอบครัวมากขึ้นจากการ
ศึกษาในโรงเรียน และการมองไม่เห็นประโยชน์ในการเรียนภาษามอญ ที่จะ
ใช้ในสภาพชีวิตสังคมปัจจุบันได้ ทำให้คนมอญพูดภาษามอญได้น้อยลง
การนับถือผีบรรพบุรุษก็น้อยลงจากการแต่งงานแล้วแยกออกไปอยู่ไกลนอก
ชุมชนดั้งเดิมของตระกูลของตน ทำให้ไม่สะดวกในการเดินทางมาเข้าร่วมพิธี
จึงมีการแยกผีบรรพบุรุษออกมาเลี้ยงเอง หรือเลิกนับถือผีบรรพบุรุษไปเลย

ชาวมอญที่สังขละบุรีตอบคำถามถึงความเป็นมอญว่าอยู่ที่ (1) ภาษา
(2) หนังสือ (3) วัฒนธรรม ได้แก่ การแต่งกาย ศิลปะต่างๆ (4) ประเพณี
ได้แก่ การไหว้บรรพบุรุษ พิธีกรรมทางศาสนาและสังคม ชาวมอญที่สังขละ

การแสดงออกที่ชัดแจ้งที่สุดของ สิทธิชุมชนมอญ ปรากฏในรูปของ สิทธิ ในการใช้ภาษามอญ

ชาวมอญมีความภาคภูมิใจในมรดกทางภาษามอญของตนเองมาก เพราะมีความเป็นมาที่ยาวนาน และได้เจริญงอกงามอยู่ในระดับสูง แต่ได้ตกต่ำลงไปเพราะไม่มีประเทศเป็นของตนเอง ไม่มีอำนาจทางการเมืองที่จะจัดการ สรรค์สร้างสิ่งใหม่ให้กับวรรณกรรมของชาติตนเองอีก ดังนั้น ประเด็นสำคัญ ที่ชาวมอญรู้สึกถูกพมำกดขี่อย่างมากคือเรื่องภาษา พมำห้ามไม่ให้มีการเรียน การสอนภาษามอญในประเทศพม่า รวมทั้งการพิมพ์หนังสือภาษามอญ ยก เว้นเป็นเรื่องศาสนาและจะต้องพิมพ์แจกเป็นธรรมทานเท่านั้น เงื่อนไขข้อหนึ่ง ในการเจรจากับฝ่ายพม่าตลอดมาคือ อีสรภาพในการสอนภาษามอญ และการ จัดงานตามประเพณีของมอญต่างๆ ที่พม่าไม่เคยอนุญาตให้จัดเลย

สิทธิของชุมชนมอญที่สำคัญยิ่ง คือ สิทธิในการตั้งถิ่นฐานชุมชน

เมื่อชาวมอญจะสร้างหมู่บ้าน จะเลือกสถานที่ที่เหมาะสมกับการทำมา หากิน ซึ่งก็คือการทำนา ชาวมอญจะหาที่ราบลุ่มอยู่ริมน้ำหรือชายฝั่ง เพื่อความ สะดวกในการเดินทางติดต่อและอาศัยน้ำในการเพาะปลูก เมื่อหาสถานที่ตั้ง หมู่บ้านได้แล้ว อันดับแรกจะหาสถานที่สร้างวัดก่อน จะอยู่ที่หัวหมู่บ้าน แล้ว แบ่งที่สร้างบ้าน ต่อมาดูที่สร้างศาลเจ้า ซึ่งส่วนมากจะอยู่ท้ายหมู่บ้าน ที่ฝั่ง ศพ หัวหมู่บ้านและที่ฝั่งศพจะหันไปทางทิศเหนือจะได้ไม่มีลมพัดกลิ่นเข้ามา ในหมู่บ้าน การตั้งหมู่บ้านไม่มีเสาบ้าน แต่ถ้าเป็นการตั้งเมืองจะมีเสาเมือง

ภายในอาณาเขตของหมู่บ้าน ชาวบ้านจะปลูกบ้านอยู่รวมกันเป็น “หมู่” นั่นคือหมู่เครือญาติเดียวกันของแต่ละตระกูล ไม่มีการกันรั้วบ้านแต่ละหลัง แต่ จะมีถนนหรือลำคลองกันแบ่งอาณาเขตแต่ละตระกูลเป็นระยะๆ ไปตลอดทั้ง หมู่บ้าน ทุกครอบครัวจะทราบว่าเป็นหมู่เครือญาติของตนมีกี่ครอบครัวและที่

“หมู่บ้าน” รวมเป็นหนึ่งหมู่บ้านตามความหมายในแง่การปกครอง ดังนั้นในหมู่บ้านจึงมีชุมชนเล็กๆ ที่เรียกว่า “หมู่บ้าน” เป็นจำนวนมาก

จากการมีสิทธิในการตั้งชุมชน นำไปสู่ สิทธิในการเลือกผู้นำชุมชน

ส่วนใหญ่ในอดีตชาวบ้านจะเลือกผู้นำชุมชนเอง โดยมักเลือกผู้ที่มีฐานะมั่นคง เสียสละ และกล้าต่อสู้ เช่นที่บ้านน้ำเก็ก บริเวณชายแดนด้านตะวันตก ซึ่งเคยเป็นเขตปลดปล่อยของพรรคคอมมิวนิสต์ ใช้การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านทุกปี

ใน คัมภีร์พระธรรมศาสตร์มอญ ก็ระบุไว้ว่า ผู้คนทะเลาะวิวาทเนื่องจากการเพาะปลูกข้าว จึงต้องเลือกคนหนึ่งขึ้นมาเป็นใหญ่เพื่อตัดสินเรื่องราวต่างๆ เป็นสมมุติราช ผู้นำชุมชนจึงเกิดจากการตกลงร่วมกันของชุมชนเลือกผู้นำของตนเอง เพื่อระงับข้อขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชุมชน ผู้นำจึงเป็นผู้เป็นใหญ่ที่ถูกสมมุติขึ้นมาโดยชุมชน แนวความคิดนี้ของมอญมีที่มาจาก อัคคัณฐสูตร ที่ชนิกาย สุตตันตปิฎก

ลักษณะผู้ปกครองที่คนมอญยกย่อง จะต้องมีความสมบัติทั้งในทางโลกและทางธรรม เป็นธรรมราชาที่สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ คือ

- (1) ต้องมีคุณธรรม ทศพิธราชธรรม
- (2) มีอุดมคติทางพุทธศาสนา มีใจใฝ่การบำรุงพุทธศาสนา มุ่งหวังนิพพาน
- (3) ต้องมีสติปัญญา ความสามารถ

การสืบทอดราชสมบัติไม่จำเป็นที่จะต้องสืบตามสายเลือดเสมอไป สามารถเลือกเอาผู้ที่มีความเหมาะสมเฉพาะในเรื่องของการจัดการเรื่องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น ชาวมอญมีประเพณีปฏิบัติที่ให้โอกาสแก่ทุกคน และให้สิทธิแก่ทุกคนตามความจำเป็น ไม่มีผู้ใดมีกรรมสิทธิ์แต่เพียงผู้เดียว ทรัพยากร ธรรมชาติทุกอย่างเป็นส่วนรวมหมด

ที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ ชาวมอญเคารพใน สิทธิของผู้มาก่อน

การกำหนดพื้นที่ทำกินของหมู่บ้านชาวมอญ ใครถางได้เท่าไรได้เท่านั้น ถ้ายังไม่ได้มาทำกิน ใช้ไม้ปักเป็นสัญลักษณ์ว่าจองไว้ ปักไว้ได้อย่างมาก 3 ปี และยังให้ สิทธิของผู้ทำประโยชน์ตามความจำเป็น

แต่ถ้าจองที่ดินไว้แล้วไม่ทำอะไร คนอื่นก็มาทำกินได้ เมื่อเจ้าของที่ตาย กรรมสิทธิ์ตกอยู่กับลูก ถ้าตายไม่มีลูก หัวหน้าหมู่บ้านจะแบ่งให้คนอื่น ถ้ามีลูกมากมีที่ทำกินไม่พอ จะให้ที่ดินที่ไม่มีเจ้าของสืบทอดเพิ่ม ปัจจุบันในเขตที่ พรรคมอญใหม่ปกครองจะแบ่งกันครอบครัวละ 15 ไร่

อัตลักษณ์ของชุมชนมอญ ยังสะท้อนออกที่ สิทธิในการจัดการทรัพยากร สาธารณะ

รอบๆ หมู่บ้านชาวมอญจะแบ่งพื้นที่สาธารณะไว้เพื่อ (1) เลี้ยงวัว (2) เป็นป่าประจำหมู่บ้าน (3) พื้นที่สนามไว้จัดพิธีกรรมต่างๆ และ (4) ที่สำรองไว้ขยายหมู่บ้าน ถ้ายังไม่ได้ใช้ให้ปลูกพืชถั่ว ชาวมอญจะตกลงร่วมกันในชุมชนว่าจะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนทำอะไร ชุมชนจะใช้ทรัพยากรตามความจำเป็นของชุมชน และคิดถึงอนาคตไว้ด้วย

โครงการที่ 5 โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่น : กรณีศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคอีสาน

ผู้รับผิดชอบโครงการ: ผศ.دنุพล ไชยสินธุ์ และคณะ

งานวิจัยนี้ดำเนินการวิจัยโดย ผศ.دنุพล ไชยสินธุ์ (หัวหน้าโครงการ) ร่วมคณะวิจัยโดย ผศ.รพีพร ไชยสินธุ์ ดร.บุญชร แก้วสอง อาจารย์พยุ่งพร นันทวิศรุต และนางสาวธีรดา นามไธ

เช่นเดียวกับ โครงการสิทธิชุมชนล้านนา โครงการวิจัยนี้ศึกษาความคิด

เรื่องสิทธิ สิทธิชุมชน และสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ด้วยการทำความเข้าใจและประเมินบทบาทของชุมชนในการพิทักษ์คุ้มครองสิทธิชุมชนของตนจากการศึกษา คือ กรณีศึกษาย่านบ้านท่าอิฐ อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก กรณีศึกษาย่านบ้านท่าอิฐ อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก และ กรณีศึกษาหมู่บ้านห้วยปลาตุ๊ก ตำบลนาดอกคำ อำเภอนาด้วง จังหวัดเลย เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ในการทำความเข้าใจ และพัฒนาสิทธิชุมชน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้ทั้งวิธีการวิจัยสนทนากลุ่มอย่างเข้มข้น และการวิจัยเอกสารอย่างลึกซึ้งซึ่งควบคู่กันไป

ผลการวิจัยพบว่า สิทธิชุมชนอีสาน มีรากฐานจากจารีตประเพณี เป็นระบบศีลธรรมแห่งสิทธิในการให้คุณค่าแก่ธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ ผูกพันกับความเชื่อทางพุทธศาสนาในการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างคน ชุมชนและนิเวศ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ข้อค้นพบที่มีนัยยะสำคัญของงานวิจัยนี้ คือ สิทธิชุมชน เป็น สิทธิส่วนรวม ของผู้คนในชุมชนอีสาน ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ น้ำ ป่า ที่แยกไม่ออกจาก จิตสำนึกร่วมในชาติพันธุ์ไทย-ลาว ที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการรับรู้ ใช้ประโยชน์จากภาษาวัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม อันแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนอีสาน

นอกจากนี้ ยังได้พบว่า อำนาจในการจัดการทรัพยากร และการดำรงอัตลักษณ์ของชุมชนอีสาน มีที่มาจากสิ่งเหนือธรรมชาติ และประสบการณ์ในชุมชน โดยได้มีการสืบทอดปลูกฝังอุดมการณ์สิทธิชุมชน ผ่านสถาบันครอบครัว สถาบันผู้นำ ๖๐ สถาบันเครือญาติ สถาบันศาสนา และความเชื่อ

ปัญหาสิทธิชุมชนอีสานจากการศึกษา เป็นผลจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยที่รัฐไทยใช้กฎหมายโดยไม่คำนึงถึงจารีตประเพณีและ

วัฒนธรรมชุมชน อันเห็นได้ชัดจากกรณีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน เช่นการประกาศเขตวนอุทยานทับที่ดินทำกิน การให้สัมปทานป่าแก่กลุ่มอิทธิพลที่เป็นบุคคลภายนอกชุมชน ด้วยการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ และการพัฒนาอุตสาหกรรม

ในการนี้ ชุมชนอีสานแสดงศักยภาพในการตอบโต้พิทักษ์สิทธิชุมชน และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการแก้ไขปัญหา ทั้งในรูปแบบของการปรับปรุงทางวัฒนธรรม การต่อสู้แย่ง การอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน การหาอำนาจด้านและสนับสนุนการต่อสู้ของตน ตลอดจนการเผชิญหน้ากับอำนาจรัฐที่เหนือกว่าด้วยรูปแบบวิธีการต่างๆ

คณะวิจัยได้เสนอแนวทางนโยบายการพัฒนาสิทธิชุมชน โดยเห็นควรให้ชุมชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง ใช้สิทธิอัตตวินัจฉัยหรือสิทธิในการกำหนดใจตนเองโดยชุมชน เพื่อชุมชน เพื่อรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนอีสาน ทั้งนี้รัฐควรดำเนินนโยบายในการจัดการพัฒนาชุมชนและทรัพยากรควบคู่กันไป มิใช่ทำอย่างแยกส่วนตัดตอนออกจากกัน การพัฒนาในลักษณะคู่ขนานดังกล่าวให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต จารีตประเพณีและเคารพสิทธิชุมชนท้องถิ่น ดูเหมือนจะเป็นทางออกที่เหมาะสมและเป็นไปได้ทางเดียวสำหรับรัฐในการแก้ปัญหาความขัดแย้งเรื่องการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นอีสานซึ่งยืดเยื้อเรื้อรังมายาวนาน

จาริตประเพณี และเอกสารโบราณอีสานในรูปตำนานความเชื่อพิธีกรรม ศิลจารึก ฮีตคอง คำสอน กฎหมาย ให้ภาพความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีคิดเรื่องสิทธิชุมชนอีสาน ดังต่อไปนี้

ว่าด้วย สิทธิที่ได้รับจากธรรมชาติ

เป็นสิทธิที่สะท้อนจักรวาลทัศน์ของชุมชนลาวทางอีสาน ในเรื่องกำเนิด

จักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดทวีป กำเนิดมนุษย์และสรรพสิ่งในโลก ปรากฏอยู่ในเอกสารโบราณหลายเรื่อง เช่น เรื่องปฐมกัป ได้กล่าวถึงการกำเนิดธาตุสี่ ลม น้ำ ดินไฟ และมนุษย์คู่แรกที้นับเป็นบรรพชนไท-ลาวชื่อ ปู่สังคะสา ย่าสังคะสี ที่สืบสานมาเป็นปู่เยอ ย่าเยอ ของชาวล้านช้างในเวลาต่อมา

ธาตุกำเนิดก่อน คือ อากาศธาตุ หรือ วาโยธาตุ แล้วกำเนิดน้ำ (อาโป) กำเนิดดิน หิน ที่มีปลาอานนท์คอยหนุนแผ่นดินไว้ จากนั้นจึงกำเนิดเป็นผืนแผ่นดินสองแผ่นที่มีชายเป็นเจ้าแผ่นดิน และหญิงเป็นเจ้าแผ่นดิน กำเนิดจันทร์ห้าในมนุษย์จึงพูดได้ มีสติปัญญา ปลุกต้นไม้ หญ้า บัณเฑาะว์นานา จากนั้นทั้งสองมาเป็นคู่กันช่วย “แบ่งปันคนเป็นร้อย” เอาเข้า (ข้าว) ปลาบ่อน ทำให้เกิดกำลังแข็งแรงจนปัจจุบัน

วรรณกรรมอีสานสะท้อนความเข้าใจเรื่อง สิทธิทำกินของชุมชน ที่เด่นคือการทำนาของชาวนา

สิทธิอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญามีส่วนสำคัญ ทำให้จารีต ประเพณี วัฒนธรรม หลงเหลือมรดกทางวัฒนธรรม สืบทอด สืบสาน มาจนถึงทุกวันนี้

สิทธิอนุรักษ์ภูมิปัญญา เป็นสิทธิแห่งการเรียนรู้และความเฉลียวฉลาด วรรณกรรมอีสานเรื่อง **พระยาคำทองสอนไพร่** ได้กล่าวถึง การงานและหน้าที่ของชายในฐานะเป็นผู้นำของครัวเรือน งานแรกสุดคือ การสร้างบ้านแปงเรือนที่อยู่อาศัย ทำเล้า (ยุ้ง) นอกจากนี้เป็นงานเกี่ยวกับการทำนา ทำมาหากิน และงานฝีมือ เป็นงานที่เกี่ยวกับการก่อสร้าง การทำไร่ ทำนา สวน เข้าตงดอน เพื่อหักร้างทางพงเพื่อทำสวนไร่ เมื่ออยู่บ้านต้องสานแห สวิง อวน นาง และนำวัว ควาย เกวียนไถลากสิ่งของ ต้องเรียนรู้วิธีการแต่งแปงแก้ไขซ่อมเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น รู้จักสานครุ ตะกร้า จ่อ ดั่ง เบียน ทอ (กระทง)

ฮีน (พ้อม) หลา ไน อัว เพียด ตีมัด ขวาน พร้า ดาว หอก หลาวไม้ ไม้ให้
อดอยากเครื่องใช้ไม้สอย จึงจะทำให้ประสบผลสำเร็จและเป็นที่ยอมรับของ
ครอบครัวและชุมชน และผู้ชายต้องแสดงความกล้าหาญ ในการเดินทางเข้า
ป่าดงพงไพร ต้องมีสติปัญญาเก่งกล้า รอบรู้ เพราะผู้ชายมีหน้าที่ให้ความคุ้ม
ครองและให้ความอบอุ่นแก่ครอบครัว

จากที่ได้ศึกษาจารีตประเพณีและเอกสารโบราณบางส่วนของภูมิภาค
อีสานที่ในอดีตมีความอุดมพร้อมพรั่ง และมีสีสันและความสำคัญต่อชีวิตผู้คน
ในสังคม ฮัตคองคำสอน เป็นเสมือนคัมภีร์ให้บุคคลในชุมชนได้ศึกษาเรียนรู้เป็น
แนวทางการดำเนินชีวิต ปฏิบัติตามจารีตประเพณีของสังคม

มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลและสมาชิกของชุมชน ต่างเรียนรู้และรับ
รอง “ระบบความคิด” ใน ฮัตคองคำสอน เป็นแนวทางพฤติกรรมทางสังคม
และวิถีชีวิต และใช้แกัดคิดคำสอนจาก ฮัตคองคำสอน เชื่อมโยงความสัมพันธ์
ในชุมชนและสัมพันธ์ภาพกับชุมชนอื่นๆ เกิดเป็น “จิตสำนึกรวมหมู่”
(Communal spirit) ที่ผูกพันผู้คนและชุมชนไว้ด้วยกัน พึ่งพาอาศัยกัน มีระเบียบ
ในการจัดสรร แบ่งปันและเข้าถึงทรัพยากรร่วมกันอย่างเป็นธรรม

แบบแผนทางวัฒนธรรมที่ชุมชนสืบทอดปฏิบัติกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า
ธรรมเนียมของชุมชน มีระบบศีลธรรม เคารพเกื้อกูลกันและกันตามสถานภาพ
และบทบาทในชุมชน เป็น ระบบศีลธรรมแห่งสิทธิ ที่สัมพันธ์กับความคิด
ความเชื่อ และการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างยั่งยืน

ชุมชนอีสาน ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นกลุ่มดั้งเดิมและอพยพ
เคลื่อนย้ายมาหลายยุคสมัย จึงมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์มีทั้งไทย ลาว
ผู้ไท ไทดำ ไทเลย ฉ้อ กูย (ส่วย) ไย้ แส็ก เยอ โส้ เวียดนาม มอญ และ
ญัฮกุร (ชาวนน) ประชากรในเขต 19 จังหวัด ใช้ภาษาถิ่นอีสานหรือภาษา

ลาวถึง 71% (สุวิไล เปรมศรีรัตน์ 2541)

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนอีสานที่ต่อเนื่องยาวนานมาตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 ได้สร้างจารีตประเพณีทั้งประเพณีพิธีกรรมที่สะท้อนความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน และประเพณีที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา เช่น บุญบั้งไฟ การบายศรีสู่ขวัญ บุญเลี้ยงบ้าน ฯลฯ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างมีอัตลักษณ์ (Identity) ของตนเอง และเคารพในสิทธิของกลุ่มอื่น มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มดั้งเดิมและกลุ่มที่อพยพโยกย้ายเข้ามาในสมัยหลัง เช่น ชาวเวียดนาม ชาวจีน

ระบบความคิดเรื่อง “สิทธิ” ในชุมชนอีสานจึงอยู่บนฐานของจารีตประเพณี คำสอน ญา ทั้งที่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร และสืบทอดปฏิบัติด้วยวาจา พิธีกรรม การสืบค้นระบบความคิดเรื่องสิทธิชุมชนอีสาน จึงสามารถศึกษาจากเอกสารโบราณซึ่งสืบทอดวัฒนธรรมไทย-ลาว จากล้านช้าง และวัฒนธรรมชุมชนในพื้นที่สนาม เพื่อให้เห็นภาพ “สิทธิ” ได้ชัดเจนขึ้น

ความเป็นชุมชนมิได้มีความหมายตายตัว และมีได้มีความหมายในตัวเอง แต่เป็นการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคม และการจัดระบบความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกชุมชน “ชุมชนในสังคมไทยจึงต้องมองจากการรวมตัวทางสังคมและวัฒนธรรมจากภายใน” (ศรีศักร วัลลิโภดม: 2543) นอกเหนือจากการมีพื้นที่สร้างที่อยู่อาศัย ไร่นา และพื้นที่สาธารณะที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ในขณะเดียวกันความเป็นชุมชนก็หมายถึง อุดมการณ์ อำนาจและความสัมพันธ์ที่มีทั้งกลมกลืนและขัดแย้ง เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและผลิตใหม่ได้มีขอบเขตหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน ท้องถิ่นและเครือข่ายกว้างขวางที่ซ้อนทับกันอยู่ และมีใช่เป็นหน่วยอิสระโดดเดี่ยว หากแต่มีความสัมพันธ์กับรัฐและตลาด (อานันท์ กาญจนพันธ์ 253 : 58-59)

ชุมชนอีสานมีหลายระดับ ระดับครอบครัว ผู้อยู่อาศัย เป็นเครือญาติ ที่อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกัน กลุ่มบ้านหนึ่งเรียกว่า “คุ้มบ้าน” ผู้อาวุโส ในตระกูลหลักเป็นผู้นำที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือเรียกว่า เจ้าโคตร ซึ่งมักเป็นตระกูลแรกๆ ที่ตั้งบ้านเรือนสืบลูกหลาน ความสัมพันธ์ระบบเครือญาติ และเครือข่ายชุมชนตระกูล มีความเชื่อและพิธีกรรมร่วมกันเกี่ยวกับ “ผีปู่ตา” ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษ คุ้มครองดูแลชาวบ้าน มีการสร้างศาลปู่ตาขึ้นในหมู่บ้าน เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การนับถือ “ผีปู่ตา” ร่วมกันแสดงว่า นับญาติกัน แม้จะมีเชื้อสายโลหิตสืบตระกูลเดียวกันก็ตาม

สิทธิที่ได้รับจากผีปู่ตาก็คือ การคุ้มครองจากผีบรรพบุรุษทั้งในเรื่องของการเดินทาง ความเจ็บป่วย และขจัดภัยอันตรายต่างๆ ไปจากชุมชนด้วยการร้องขอ (บ๋า, บะบน) จากสมาชิกในชุมชน ถือเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องช่วยกันดูแลรักษา “ป่าปู่ตา” ซึ่งเป็นที่ตั้งของศาลปู่ตา

สิ่งยึดโยงความเป็นคนคุ้มเดียวกันนอกจาก “ศาลปู่ตา” ก็คือ “วัด” ซึ่งเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมตามประเพณีในรอบปีที่เรียกว่า ฮีตสิบสอง เช่น บุญคูณลานหรือบุญกุ่มข้าวในเดื่อนยี่ บุญบั้งไฟในเดือนหก กิจกรรมในลักษณะนี้ทำให้เกิดการเรียกขานว่า “คุ้มวัด , คุ้มบ้านเหนือ , คุ้มบ้านใต้ ฯลฯ” โดยคำนึงถึงสภาพพื้นที่ในทางภูมิศาสตร์เพิ่มเติมจากความสัมพันธ์แบบเดิม

ชุมชนเครือญาติที่เกิดจากประเพณีและพิธีกรรมอีกรูปแบบหนึ่งคือการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคน 2 คน ที่มีได้เป็นเครือญาติ อาจอยู่หมู่บ้านเดียวกันหรือต่าง หมู่บ้าน ให้กลายเป็นคนบ้านเดียวกัน นับถือเป็นลูกหลานญาติมิตร มีการช่วยเหลือ เกื้อกูลและพึ่งพากันคือ “การผูกเสี่ยว” ซึ่งผู้อาวุโสจะเป็นผู้ผูกเสี่ยวให้ โดยพิจารณาจากหน้าตา อุปนิสัย อายุและบุคลิกภาพที่คล้ายคลึงกัน พิธีผูกเสี่ยวอาจมีทั้งแบบเรียบง่ายและมีขั้นตอน มีเครื่องประกอบ

พิธี ขึ้นอยู่กับผู้ประกอบพิธีและชุมชนจะเลือกใช้

สิทธิของ “เสี้ยว” ก็คือ ได้รับการรับรองเข้าเป็นสมาชิกของชุมชนคุ้มบ้าน เป็นเสมือนคนในครอบครัวและเครือญาติ สามารถเข้าถึงและใช้ทรัพยากรร่วมกัน ทั้งใน ชุมชน และระหว่าง ชุมชนกับชุมชน “เสี้ยว” ต่างก็มีหน้าที่ในการดูแลทุกข์สุข ช่วยเหลือ เกื้อกูลกันและกัน เป็นลักษณะพิเศษในการจัดความสัมพันธ์ด้านสังคมและเศรษฐกิจ ยึดโยงเกาะเกี่ยวชุมชนระดับเครือญาติและตระกูล ในชุมชนอีสานมาจนถึงปัจจุบัน

การรวมกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรม อีกลักษณะหนึ่งคือ “กลุ่มทำบุญ” หรือ “กลุ่มผู้อาวุโส” เป็นการรวมกลุ่มจากสมาชิกทุกครัวเรือน มีผู้อาวุโส เรียกว่า “พ่อออก แม่ออก” เป็นหลัก มีการบริหารจัดการทั้งในเรื่องความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีของชุมชน เป็นผู้ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือ มีหน้าที่หลักในการเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมให้คำปรึกษา ให้แนวทางในการปฏิบัติ กิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องความเชื่อและศาสนา

ชุมชนหมู่บ้านบางแห่งที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมล้านนา เช่น หมู่บ้านแสงภา อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย มีชุมชนใน ระบบเหมืองฝาย จึงมีสมาชิกคือ ผู้ใช้น้ำตลอดลำน้ำภาและลำน้ำแพร่ แยกเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำถึง 6 กลุ่มตามพื้นที่การใช้น้ำ แต่ละกลุ่มมีอำนาจในการบริหารจัดการน้ำอย่างเป็นอิสระ มีกฎระเบียบในการใช้น้ำ การดูแลรักษาซ่อมแซมร่วมกัน สิทธิที่ได้รับคือ ใช้น้ำในการทำนา ทำสวน สมาชิกมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎระเบียบ โดยมีผู้นำคือ “นายเหมือง” เป็นผู้ควบคุมร่วมกับสมาชิกทุกคน

ในสถานการณ์ปัจจุบันความหมาย และขอบเขตของชุมชนอีสานในบริบทของการบริหารราชการแผ่นดิน เป็นหมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด ภาคหรือการรวมกลุ่มเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และสังคม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม

ป่าชุมชน กลุ่มสหกรณ์ เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนให้กว้างขวางขึ้น เป้าหมายหลักยังมีความคล้ายคลึงกันคือ เพื่อ สิทธิชุมชนร่วม (Community Rights) มากกว่าจะเป็น สิทธิปัจเจก และในขณะเดียวกันเครือข่ายชุมชน คุ่มบ้าน คุ่มวัด เสี่ยวหรือระบบเหมืองฝาย ก็ยังดำรงอยู่โดยมีการปรับเปลี่ยนและผลิตใหม่ เช่น ใช้เครือข่ายคุ่มบ้านเพื่อจัดกิจกรรมงานประจำปีของจังหวัด ส่งเสริมการท่องเที่ยว ระบบเหมืองฝายถูกนำไปใช้ตอบสนองวิถีการผลิตเพื่อการขาย ระบบศีลธรรมแห่งสิทธิยังปรากฏอยู่ แต่ชุมชนเริ่มเกิดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ และป่าไม้ซึ่งมีอยู่อย่างจำกัด การพัฒนาประเทศทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบแผนในการดำเนินชีวิต และระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ซึ่งแตกต่างไปจากระบบความคิดและแบบแผนวัฒนธรรมดั้งเดิม การต่อสู้เรียกร้อง การปรับตัวของชุมชนในบริบทสังคมและธรรมชาติแวดล้อมที่เปลี่ยนไป จึงเป็นประเด็นที่ทุกฝ่ายสนใจศึกษา แสวงหาทางเลือกเพื่อดำรงไว้ซึ่ง สิทธิชุมชนอีสาน

ระบบการจัดการเหมืองฝาย เป็นการใช้สิทธิร่วมกันของสมาชิกกลุ่มในการคิดระบบการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติที่สอดคล้องกับภูมิศาสตร์ป่า เขา ทำให้เกิดการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของคนกับคนอย่างถาวร มีการแบ่งปันผลประโยชน์การใช้น้ำ ช่วยกันดูแลขุดลอกเหมืองฝายและซ่อมแซมอย่างสม่ำเสมอ เป็นสิ่งที่สั่งสมสืบทอดมานานหลายร้อยปี ประเพณีการลงแขกร่วมแรงดูแลรักษาเหมืองฝาย และป่าต้นน้ำ ยังสืบทอดมาถึงปัจจุบันสร้างความเสมอภาคภายใต้กฎระเบียบที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้น แม้จะมีเหมืองฝายคอนกรีตเพิ่มขึ้นในปัจจุบัน แต่ชุมชนเห็นว่าประสิทธิภาพเหมืองฝายดั้งเดิมมีมากกว่า และมีความยั่งยืน รักษาสภาพความชุ่มชื้นของผืนดินได้ดีเท่าเทียมกับการรักษาสัมพันธภาพในชุมชน

สิทธิชุมชน และการยอมรับสิทธิชุมชนอีสาน ไม่ได้อยู่ในสภาพหยุดนิ่ง แต่แปรเปลี่ยนและปรับตัวไปตามสภาวะการเปลี่ยนแปลงและบริบททางสังคม ระบบความคิดที่สะท้อนผ่านความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อทางศาสนา จิตสำนึกเชิงศีลธรรมของชุมชนซึ่งมองผ่านกลุ่มผู้นำทางศีลธรรม และแง่มุมของการจัดการระบบนิเวศ ยังดำรงสาระสำคัญของความคิดมาถึงปัจจุบันคือ มองธรรมชาติอย่างอ่อนน้อม ในฐานะผู้มีพระคุณ เป็นแหล่งกำเนิดและหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ เป็นวิถีคิดที่เป็นระบบผ่านการตรวจสอบในชีวิตจริงมายาวนาน มีหลักเหตุผลด้านภูมิปัญญา สืบทอดและผลิตซ้ำผ่านนิทาน ตำนานและพิธีกรรม ตลอดจนจารีตประเพณีของชุมชน

ความเชื่อเรื่องผี เป็นวิถีคิดที่สะท้อนอุดมการณ์อำนาจซึ่งเป็นพื้นฐานระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และคนกับคน ส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าอย่างยั่งยืน

การมีส่วนร่วมประกอบประเพณีพิธีกรรม โดยองค์กรชุมชนบนพื้นฐานความคิด ความเชื่อร่วมกัน จึงเป็นพลังภายในชุมชน (สังคม) ที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของสิทธิชุมชน

ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ ระบบการศึกษา ระบบเศรษฐกิจ นโยบายของรัฐเพื่อพัฒนา องค์กรและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยมของบุคคลในชุมชน มีส่วนสำคัญต่อการดำรงสิทธิชุมชนดั้งเดิมให้ปรับเปลี่ยนไปในสภาวะปัจจุบัน ปัญหาการเข้าถึงและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนอีสานได้เกิดขึ้นมากมาย ชุมชนเรียนรู้และแก้ปัญหาโดยการประสานความร่วมมือ สร้างเครือข่ายและบริหารจัดการเพื่อเรียกร้อง ปกป้องสิทธิชุมชนให้ดำรงอยู่

การแสวงหาความเข้าใจในวิถีชีวิตและสังคมวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งเป็น

องค์ความรู้ท้องถิ่น ที่ชุมชนได้ร่วมกันพัฒนาขึ้นตามบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน และการยอมรับใน “ระบบความคิด” ที่เป็น “กระบวนทัศน์” ชุดเดียวกัน คือ ความผูกพันกับธรรมชาติแวดล้อม เป็นพื้นฐานในการพัฒนาชุมชนโดยไม่ล่งละเมิด “สิทธิชุมชน” จะดำเนินไปได้อีกยาวนานเพียงใด เป็นเรื่องที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องคงต้องแสวงหาแนวทางและประสานความร่วมมือกันต่อไป

โครงการที่ 6 โครงการสิทธิชุมชนภาคใต้

ผู้รับผิดชอบโครงการ: ดร.เลิศชาย ศิริชัย และคณะ

งานวิจัย “สิทธิชุมชนภาคใต้” ดำเนินการวิจัยโดย ดร.เลิศชาย ศิริชัย (หัวหน้าโครงการ) มีนักวิจัยร่วมคณะ ได้แก่ รศ.ดร.อุดม หนูทอง รศ.ดร. สืบพงษ์ ธรรมชาติ อาจารย์สมเจตนา มุณีโมไนย์ และอาจารย์นพดล กิตติ-กุล ทุกท่านล้วนทำงานเป็นนักวิชาการท้องถิ่นภาคใต้ และเป็นหลักแกนที่สำคัญทั้งทางด้านวิชาการและทางการเคลื่อนไหวทางสังคม และการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อสิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิชุมชน ของชาวทักษิณ

งานวิจัยนี้ศึกษาความหมายของ “สิทธิชุมชน” ที่ปรากฏในสถานการณ์จริงของชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ การดำรงอยู่ และการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของสิทธิชุมชน ปัญหาของชุมชนอันเนื่องมาจากการถูกรุกรานสิทธิชุมชนจากการพัฒนาประเทศ และการตอบสนองของชุมชนต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น โดยศึกษาจากชุมชนหมู่บ้าน 5 แห่ง คือ ชุมชนกรุงชิง กิ่งอำเภอเทพา จังหวัดนครศรีธรรมราช, ชุมชนบ้านเล อำเภอลังหนคร จังหวัดสงขลา, ชุมชนบ้านโคกสัก อำเภอดงลิ้น จังหวัดสงขลา, ชุมชนบ้านเจ้าไหม อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง และชุมชนบ้านหาดราไวย์ อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนท้องถิ่นภาคใต้มีฐานทรัพยากรหลายอย่างที่เป็
พื้นฐานสำคัญสำหรับการก่อเกิด การดำรงอยู่ และการพัฒนาชุมชนต่างๆ ทั้ง
ฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทะเล ภูเขา ป่า ที่ราบลุ่มแม่น้ำ เป็นเหตุให้
เกิดชุมชนมากมายโดยอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรเหล่านี้

ชุมชนหมู่บ้านอยู่กับฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยการจัดความสัมพันธ์
ในลักษณะที่ถือได้ว่าเป็น “สิทธิชุมชน” ที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่โบราณ ซึ่ง
เป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กันขององค์ประกอบด้านภูมิปัญญาในการเข้าถึงและ
การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนไปถึงองค์ประกอบด้าน
อำนาจของชุมชนในการจัดการดูแลเรื่องการใช้ทรัพยากรดังกล่าว

ในด้านการใช้ภูมิปัญญา คณะวิจัยพบว่าชุมชนหมู่บ้านสามารถนำ
ทรัพยากรมาใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของชีวิตอย่างเพียงพอ
และทั่วถึง ในขณะที่ยังสามารถรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ
ไว้ได้

ในด้านอำนาจของชุมชน พบว่าชุมชนสามารถจัดระเบียบความสัมพันธ์
ในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ

ประการแรก	ให้ความสำคัญกับ “สิทธิของผู้มาก่อน”
ประการที่สอง	ให้ความสำคัญกับการครอบครอง เพื่อใช้ประโยชน์
ประการที่สาม	ให้ความสำคัญกับการครอบครองทรัพยากรใน
จำนวนจำกัดเฉพาะที่ใช้ประโยชน์
ประการที่สี่	ให้ความสำคัญกับการได้มาซึ่งสิทธิ โดยไม่สร้าง
ความเดือดร้อน หรือละเมิดสิทธิผู้อื่น

ทั้งนี้หลักสิทธิดังกล่าวมีความสลับซับซ้อนหรือมีความยืดหยุ่น เช่น สิทธิ
บางอย่างผู้ใช้ประโยชน์จะใช้ได้เพียงระยะสั้นๆ ในขณะที่สิทธิบางอย่างผู้ใช้

ประโยชน์สามารถครอบครองได้นานและค่อนข้างมีความถาวร และสามารถสืบทอดสิทธิโดยลูกหลานได้ สิทธิบางอย่างคนอื่นสามารถมาร่วมใช้ได้ เป็นต้น

โดยการจัดความสัมพันธ์เช่นนี้ หลักสิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้จะสัมพันธ์กับระบบคุณค่าที่คนมีต่อทรัพยากร ซึ่งพบว่าไม่ว่าจะเป็นกรณีของป่า ทะเล หรือทรัพยากรอื่นๆ คนจะไม่มองว่าทรัพยากรเป็นเพียงวัตถุหรือเป็นแหล่งที่จะใช้ประโยชน์เท่านั้น แต่มองว่าเป็นที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเป็นสมบัติของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระเจ้า เทพยดา เจ้าป่า เจ้าเขา ทวด ผีทะเล เป็นต้น

การให้คุณค่าดังกล่าวได้กลายเป็นกฎเกณฑ์ หรือ จารีต ในการกำหนดความสัมพันธ์ที่สำคัญระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ คือ การไม่ทำลายทรัพยากรดังกล่าว เนื่องจากเป็นการละเมิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งการละเมิดดังกล่าวชุมชนท้องถิ่นภาคใต้เชื่อว่า ไม่เพียงจะถูกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงโทษเท่านั้น แต่หมายถึงกำลังละเมิดกฎเกณฑ์ของสังคมด้วย ซึ่งจะตามมาด้วยการถูกแทรกแซงทางสังคมด้วยรูปแบบวิธีการต่างๆ จากชุมชน

ภายใต้ระบบคุณค่าและระบบอำนาจดังกล่าว หลักสิทธิชุมชน ได้สร้างผลึกอุดมการณ์ที่สำคัญให้แก่สมาชิกของชุมชน 2 ประการ คือ อุดมการณ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และ อุดมการณ์ชุมชนท้องถิ่น

ลักษณะที่กล่าวนี้ทำให้ชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ สามารถใช้ประโยชน์และรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติมาได้โดยตลอด และสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชนได้

ฐานคิดสิทธิชุมชนภาคใต้ จึงเป็นกระบวนการที่ชุมชนใช้ภูมิปัญญาและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่เป็นฐานความอยู่รอดของชุมชน คือ ภูมิปัญญาในการเข้าใจและใช้ประโยชน์ทรัพยากร ธรรมชาติ และการใช้อำนาจจัดความสัมพันธ์ให้การใช้ทรัพยากรดังกล่าวมีความยั่งยืน และคนสามารถใช้

ประโยชน์ได้เท่าเทียมกัน

อย่างไรก็ตามชุมชนหมู่บ้านหนึ่งๆ ไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว แต่ว่าเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับหมู่บ้านอื่นด้วยความเป็นจริงว่า ฐานทรัพยากรที่กว้างใหญ่ เช่น ป่าทะเล ไม่ใช่สิ่งที่ชุมชนใดชุมชนหนึ่งจะได้ใช้เพียงชุมชนเดียว แต่ว่าเกิดชุมชนอื่นๆ ในเขตที่ห่างออกไปอยู่และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นเช่นกัน ชุมชนหนึ่งๆ มักจะขาดปัจจัยในการดำรงชีวิตดังกล่าว เช่น ชุมชนริมทะเลจะขาดพืชผักผลไม้ ชุมชนในเขตที่สูงก็จะขาดอาหารทะเล คนต่างชุมชนจึงติดต่อกันข้ามชุมชนเพื่อจะแลกเปลี่ยนในสิ่งที่แต่ละฝ่ายขาดแคลนคนทะเลจึงผูกมิตรกับคนที่อยู่ในเขตภูเขา เป็นต้น ทำให้ชุมชนต่างๆ มาเชื่อมต่อสัมพันธ์เป็นท้องถิ่น บนพื้นฐานประสบการณ์ที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์เป็นแบบเดียวกันคือ การรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและการอยู่แบบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

การที่ชุมชนต่างๆ มีความสัมพันธ์ในรูปสิทธิชุมชน และการรักษาความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่ได้เกิดเพราะพลังการผลิตต่ำ หรือเทคโนโลยีไม่ก้าวหน้าเท่านั้น แต่เพราะว่าพวกเขาพอใจที่จะเป็นเช่นนั้นด้วย ดังจะเห็นจากอุดมการณ์ของชุมชนที่ถูกผลิตสร้างขึ้นหรือรับเข้ามาใช้ในชุมชนล้วนสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าชุมชนต้องการผลิตซ้ำ “สิทธิชุมชน” ให้มีความถาวร อุดมการณ์ดังกล่าวปรากฏให้เห็นทั้งคำบอกเล่า คำสั่งสอน เช่น พ่อแม่สอนลูกให้ทำมาหากินในทะเลโดยไม่ทำลายทะเล ให้รู้จักเก็บของป่าโดยไม่ทำลายพันธุ์พืชผักในป่า ให้รู้จักตัดไม้ในป่ามาใช้เท่าที่จำเป็นและไม่ตัดไม้ที่เป็นรากฐานของป่า สอนให้รู้จักเคารพคนอื่นเหมือนญาติพี่น้อง สอนให้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ฯลฯ

อุดมการณ์ดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นจากความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องผีทำให้คนไม่ทำลายทะเล ไม่ทำลายป่า ความเชื่อเรื่องทวดทำให้คนต่างชุมชน

มาร้อยรัดผูกพันเป็นท้องถิ่น เกิดความสำนึกท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ทำให้คนเกิดความกลมเกลียวแน่นแฟ้นและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความเชื่อทางศาสนาโดยเฉพาะศาสนาอิสลามช่วยทั้งให้คนรักษาธรรมชาติเพราะถือว่าเป็นสมบัติของพระเจ้า และให้คนตระหนักว่ามุสลิมทั้งหมดล้วนเป็นพี่น้องกัน

นอกจากนี้ชนบทรวมนิยมประเพณี จำนวนมากของชุมชนต่างๆ ก็ยังสะท้อนให้เห็นอุดมการณ์เช่นกัน เช่น พิธีสวดละหมาดอ้ายดก่อนนำเรือลำใหม่ลงทะเลของชาวมุสลิม การประพรมน้ำมนต์ก่อนนำเรือลำใหม่ลงทะเลของชาวเล ประเพณีเลี้ยงน้ำชา การผูกเกลอ ฯลฯ ก็ล้วนสะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งในเชิงอุดมการณ์ของชุมชนหมู่บ้านทั้งสิ้น

อุดมการณ์ที่กล่าวถึงนี้โดยสรุปคือ อุดมการณ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและ อุดมการณ์ชุมชนท้องถิ่น

การที่ชุมชนสามารถรักษาไว้ได้ทั้งความเป็นจริงทางภววิสัยและอุดมการณ์ เพราะชุมชนมีสถาบันของสังคมทำหน้าที่ผลิตซ้ำทั้งสองอย่างนี้ โดยการปลูกฝังและควบคุม ให้คนมีทั้งอุดมการณ์และพฤติกรรมที่พึงประสงค์ สถาบันที่สำคัญได้แก่ สถาบันความเชื่อ สถาบันครอบครัว สถาบันเครือญาติ สถาบันผู้อาวุโส และ สถาบันเกลอ

การทำหน้าที่ของอุดมการณ์และสถาบันสังคม ทำให้ชุมชนมีพลังหรืออำนาจที่จะขัดเกลาควบคุม แทรกแซงให้คนปฏิบัติตัวอยู่ในกฎเกณฑ์ของชุมชน เพียงแต่ว่าระเบียบกฎเกณฑ์ดังกล่าวไม่มีบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์หรือหมวดหมู่แน่ชัดและไม่ซับซ้อน คนทั่วไปจะถูกปลูกฝังตั้งแต่เด็กสมาชิกของสังคมจึงไม่ค่อยทำอะไรผิด แต่ถ้าเกิดทำผิดขึ้นมาก็จะถูกแทรกแซงอย่างเบาบางจากสังคมแต่ว่าได้ผลเช่น ผู้อาวุโสในชุมชนกล่าวตำหนิ คนในชุมชนนินทา ไม่มีใครพูดคุ้ยด้วยและถ้าร้ายแรงผู้นำศาสนาจะไม่ประกอบพิธีศพให้เมื่อเสียชีวิต

ด้วยความเป็นจริง ยุคการณ และ กลไกของสังคม ดังกล่าวมาทั้งหมด ทำให้ชุมชนหมู่บ้านสามารถรักษาระเบียบควบสัมพันธ์แบบ “สิทธิชุมชน” มาได้นับร้อยๆ ปี โดยเกือบจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงในสาระ

สิ่งที่น่าสนใจสำหรับกระบวนการตอบโต้ของชุมชน คือ

ประการแรก แต่เดิมชุมชนจะเน้นสื่อกับสังคมวงกว้างในเรื่องผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ แต่ปัจจุบันได้หันมาสื่อในเรื่องอัตลักษณ์ชุมชนมากขึ้นเพื่อให้สังคมได้เข้าใจถึงความสำคัญของอัตลักษณ์ชุมชน เช่น ความเชื่อนับถวายเป็นประเพณีและให้สังคมเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันของสังคมใหญ่ที่มีความหลากหลายในอัตลักษณ์ชุมชนมากขึ้น

ประการที่สอง ระบบอำนาจของชุมชนที่มีความยืดหยุ่นยอมรับระบบอำนาจอื่นให้อยู่ร่วมกับในชุมชนได้ ดังจะเห็นได้ชัดเจน ว่าชุมชนไม่ได้รังเกียจอำนาจของรัฐ รัฐจะมากควบคุมชุมชนในเรื่องทรัพยากรอย่างไรก็ได้ ชุมชนยินดีปฏิบัติตาม เพียงแต่รัฐต้องยอมรับในเรื่องสิทธิชุมชนด้วยซึ่งสามารถเห็นได้ทั้งกรณีชุมชนประมงพื้นบ้านและชุมชนในป่า ที่ยอมรับให้รัฐเข้ามาควบคุมป่าและทะเลได้ เพียงแต่รัฐต้องไม่ให้ประมงพาณิชย์เข้ามารุกรานสิทธิชุมชนประมงพื้นบ้าน และให้ชุมชนอยู่กับป่า ดูแลรักษาป่า ใช้ประโยชน์จากป่าได้เช่นเดิมในทางกลับกัน อำนาจจากรัฐ กลับไม่มีความยืดหยุ่นเพราะคิดแต่จะใช้อำนาจในแบบของตนเพียงฝ่ายเดียว ไม่ยอมรับอำนาจของชุมชน

สรุปก็คือ...

เช่นเดียวกับโครงการอื่นๆ ในเครือข่ายโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ โครงการสิทธิชุมชนภาคใต้ซึ่งมีกรณีศึกษาที่กำลังแหลมคมเข้มข้นที่สุด คือ กรณีการสร้างท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย ได้เสนอแนวทางนโยบายแก้ปัญหาสิทธิชุมชนภาคใต้ ด้วยการเสนอให้รัฐบาล ให้สิทธิแก่ชุมชนภาคใต้ในการกำหนดเขตจำแนก

ตนเอง โดยได้ชี้ให้เห็นเป็นประเด็นความคิดที่ชัดเจนว่า

“ปัญหาเกี่ยวกับกลุ่มคนที่มีอำนาจเหยียบย่ำผู้อื่นมากกว่า ประหนึ่งคนเหล่านี้มีสถานะและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ต่ำต่อยกกว่ากลุ่มตน ได้ถูกหยิบยกมาพูดอย่างจริงจังในองค์การ สหประชาชาติ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ด้วยมโนทัศน์เรื่อง “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง (self-determination) โดยในระบายนั้นได้ให้ความสำคัญต่อประเทศอาณานิคมที่ควรจะได้รับอิสระในการปกครองตนเอง ต่อมาในระยะหลังๆ ปรากฏการณ์การเหยียบย่ำความเป็นมนุษย์ การกีดกันคนที่อ่อนแอกว่าออกไปจากการมีส่วนร่วมในการแบ่งปันทรัพยากรของประเทศอย่างเท่าเทียมกัน ได้กลายเป็นปรากฏการณ์ภายในแต่ละประเทศชัดเจนมากขึ้น และรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ ดังจะเห็นจากปรากฏการณ์การเช่นฆ่า การถูกพลักดันออกไปเป็นคนชายขอบสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ ศาสนา คนพื้นเมือง คนยากจน เป็นต้น

มโนทัศน์เรื่อง “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” จึงได้รับการขยายขอบเขตมาถึงสิทธิที่คนกลุ่มต่างๆ ในแต่ละประเทศจะสามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองได้ ดังสาระในคำประกาศเรื่อง “สิทธิของประชาชนท้องถิ่น” ว่า

“คนในท้องถิ่นมีสิทธิที่จะกำหนดเจตจำนงตนเอง โดยมีสิทธิอย่างอิสระในการกำหนดสถานะทางการเมือง และการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของพวกเขา

คนในท้องถิ่นมีสิทธิที่จะดำเนินการอย่างเต็มที่จากความแตกต่างกันทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม และเขาสามารถจะใช้ระบบระเบียบกฎเกณฑ์ของพวกเขา ในการรักษาสหิทธิการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในชีวิตทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของรัฐ

คนในท้องถิ่นมีสิทธิอย่างอิสระในการปกครองตนเอง ในเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับกิจการทั้งของท้องถิ่นและของภายในประเทศ ซึ่งรวมถึงวัฒนธรรม ศาสนา การศึกษา ข่าวสารข้อมูล สื่อ สุขภาพ ที่อยู่อาศัย การจ้างงาน สวัสดิการ สังคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจ การจัดการที่ดินและทรัพยากรอื่นๆ สิ่งแวดล้อม...”¹

ใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ก็ได้บัญญัติหลักการเดียวกันไว้ในหลายมาตรา โดยเฉพาะใน มาตราที่ 46 ที่บัญญัติให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิที่จะรักษาทรัพยากร ธรรมชาติ และวัฒนธรรมของท้องถิ่นไว้เพื่อประโยชน์ของท้องถิ่นเอง

ข้อถกเถียงถึงปัญหา สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง ในองค์การสหประชาชาติ เท่ากับเป็นการยอมรับว่าการพัฒนาในโลกนี้มีอิทธิพลเชื่อมโยงติดต่อกันเป็นปืดเดียวกันนั้นก่อให้เกิดการเหยียบย่ำความเป็นมนุษย์ขึ้น โดยทั่วไปการกำหนดหลักการ มาตรา 46 ไว้ในรัฐธรรมนูญของไทย ก็เท่ากับการเป็นการยอมรับอย่างชัดเจนว่าประเทศไทยก็มีปัญหาดังกล่าวข้างต้นด้วย

ข้อถกเถียงทั้งคู่นี้ เห็นความสำคัญและถึงเวลาที่จะต้องแก้ปัญหาอย่างจริงจัง เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียด และหลีกเลี่ยง “ความรุนแรง” ด้วยหลักการ “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง (self-determination)”

ผลการวิจัยโครงการสิทธิชุมชนภาคใต้ ได้เสนอให้เห็นชัดเจนว่า แต่เดิมชุมชนหมู่บ้านในท้องถิ่นมีสิทธิในการกำหนดตัวเองอย่างมาก โดยมีสิทธิในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นรากฐานสำคัญ ที่จะเชื่อมโยงไปสู่สิทธิอื่นๆ โดยเฉพาะสิทธิในเรื่องการรักษาวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ของท้องถิ่น ตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ชุมชนหมู่บ้านแต่เดิมจึงมีอิสระมาก และไม่อ่อนแอเช่นทุกวันนี้

และจะเห็นได้ชัดเจนเช่นกันว่า การทำลายสิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองของชุมชน ซึ่งนำมาสู่ปัญหาต่างๆ มากมายในปัจจุบันนั้น เกิดจากการกระทำของรัฐด้วยสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา สิทธิที่เคยเป็นของชุมชน ได้ถูกทำให้ไขว่เขวและถูกดึงไปเป็น สิทธิของรัฐ และ สิทธิของเอกชน ซึ่งปรากฏชัดแล้วว่าผู้ได้เปรียบในสังคมเท่านั้นที่จะมีสิทธิในส่วนนี้อย่างจริงจัง

โครงการที่ 7: สิทธิชุมชนวิถีเอเชีย : การศึกษาเปรียบเทียบ

ผู้รับผิดชอบโครงการ: ดร.ชลธิรา สัตยารัตนา และคณะ

โครงการวิจัยนี้ ประกอบทีมนักวิจัยโดยเน้นความหลากหลายทางความคิด ฐานคิดเชิงทฤษฎี ประสบการณ์วิจัยสนาม และความแตกต่างทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ของคณะนักวิจัยด้วยกันเอง เพื่อที่จะสำรวจตรวจสอบความคิดเรื่อง “สิทธิ” “สิทธิมนุษยชน” และ “สิทธิชุมชน” จากมุมมองของคนต่างกลุ่มต่างชาติให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

นักวิจัยในโครงการ ประกอบด้วย นักวิจัยหลัก เป็นนักมานุษยวิทยาชาวไทยภาคกลาง คือ ดร.ชลธิรา สัตยารัตนา นักประวัติศาสตร์ชาวไทยภาคเหนือ ดร.รัตนพร เศรษฐกุล นักวัฒนธรรมชาวเยอรมัน คือ Mr.Oliver and Mrs.Jana Raendchen และนักมานุษยวิทยาชาวญี่ปุ่น คือ Dr.Yoko Hayami

นอกจากนี้ ระหว่างดำเนินการวิจัย ยังได้ขยายวงของผู้ร่วมวิจัยเพิ่มเข้ามาอีกสองคนสองชนชาติ คือ นายสุนทร ศรีปานเงิน นักเคลื่อนไหวกอบกู้ชาติมอญ ซึ่งมีเชื้อสายมอญโดยกำเนิด และ Mr.Matthew McDaniel ผู้ก่อตั้งมูลนิธิอาฮา (Akha Foundation) ชาวอเมริกันที่อยู่กินกับชาวอาข่าบนดอยสูงในจังหวัดเชียงราย

ผลงานวิจัยของโครงการสิทธิชุมชนวิถีเอเชียในเชิงเปรียบเทียบนี้ สะท้อน

ให้เห็นภาพของชุมชนพหุชาติพันธุ์ในอุ้งอารยธรรมไท-ยูนนาน ที่ได้สั่งสมรกร่วมทางวัฒนธรรมขึ้นมาสายหนึ่ง คือ รากร่วมวัฒนธรรมไปเยว่ หรือ รากร่วมเชื้อสายของชนร้อยเผ่า ทางตอนใต้และตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน ที่ได้สั่งสมอารยธรรมอันมีเอกลักษณ์บนความหลากหลายร่วมกันมายาวนานเกินกว่าสองพันปี บนอัตลักษณ์ที่หลากหลายของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ฐานคิดเชิงปรัชญาที่สะท้อนออกทางระบบความเชื่อที่มีอยู่ตรงกัน คือ ความเชื่อในเรื่องผีสงเทวดา นางฟ้า เจ้าป่าเจ้าเขา นางไม้และรุกขเทวดา นำไปสู่ “จักรวาลทัศน์” อันกว้างใหญ่ไพศาลของชุมชนพหุชาติพันธุ์ในปริมนทลไท-ยูนนาน ที่มีอยู่ร่วมกันและตรงกัน คือ ความนอบน้อมคารวะต่อ “ธรรมชาติ” ป่าเขาลำเนาไพร ในฐานะเป็นทั้ง “ผู้สร้าง” และ “ผู้ให้” ธรรมชาติหรือเจ้าป่าเจ้าเขาจึงทรง “ความศักดิ์สิทธิ์” ที่ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ ธรรมชาติจึงเป็น “ผู้ทรงสิทธิ์” และ เป็น “ผู้มอบสิทธิ์” ให้ผู้มาอยู่ก่อน ได้ใช้สิทธิจากธรรมชาติอย่างระมัดระวัง สร้างสรรค์ นอบน้อมคารวะ

ความคิดเรื่อง “สิทธิ” ของชุมชนพหุชาติพันธุ์ไปเยว่ ได้พัฒนามาเป็นลำดับขั้น และแตกแขนงเป็น “ฮิตบ้าน คองเมือง” (Customary Law) ของชุมชนพหุชาติพันธุ์ต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และต่อมาเมื่อศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธ เข้ามามีอิทธิพลในอาณาบริเวณนี้ “ฮิตบ้าน คองเมือง” ก็ได้พัฒนาไปในเชิงผสมผสาน ไม่แตกหักกับจักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมไปเยว่ นับมาซึ่งการผสมผสานกลมกลืนทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม เกิดเป็นอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมที่ผสมผสานอย่างใหม่โดยยังคงสามารถรักษาอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมได้อย่างไม่ขาดตอน

ความต่อเนื่องของภาวะที่ชุมชนพหุชาติพันธุ์ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข สันติ บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจชุมชนแบบพอเพียงและพึ่งตนเอง

สร้างความสืบเนื่องให้กับจักรวาลทัศน์ที่อบอุ่นต่อธรรมชาติมาจนถึงทุกวันนี้

แต่เนื่องจากพัฒนาการของสังคมทุนนิยม ซึ่งใช้ประโยชน์จาก “ธรรมชาติ” อย่างละโมภและหิวกระหาย ประกอบกับผลกระทบจากระบบโลกาภิวัตน์ นำเข้ามาซึ่งระบบทุนนิยมเสรีข้ามชาติ ที่สร้างเครือข่ายผลประโยชน์ร่วมกับนายทุนท้องถิ่น นายทุนชาติ รัฐบาล นักการเมือง และพรรคการเมือง จึงทำให้ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนพหุชาติพันธุ์ท้องถิ่นดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไป จากการเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างสมถะและวิถีชีวิตที่สมดุล กลายเป็นผู้ตกเป็นฝ่ายถูกกระทำ ขบไล่ ไล่ร้าย ป้ายสี เบียดขับออกจากวิถีชีวิตเอเชียแบบพึ่งพาธรรมชาติ เข้าสู่เมืองใหญ่ กลายเป็นผู้ร้าย คนเร่ร่อน คนขายขอบ ของสังคมเมือง

อำนาจรัฐ และ กลไกรัฐ ไม่อาจเป็นทางออกหรือเป็นที่พึ่งพาที่ไว้ใจได้ของชุมชนพหุชาติพันธุ์ท้องถิ่นดั้งเดิมของเอเชียได้อีกต่อไป

สังคมเอเชียถึงจุดวิกฤติที่จะต้องมีการจัดระเบียบสังคมใหม่ ที่ด้านหนึ่งไม่อาจปฏิเสธ “ระบบโลกใหม่” ได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็อยู่ในกระบวนการดิ้นรนต่อสู้เพื่อพิทักษ์ “สิทธิของผู้มาอยู่ก่อน” อย่างเอาการเอางาน และบางแห่งก็ต้องถึงกับเอาชีวิตเป็นเดิมพัน โดยที่บางรัฐประชาชาติได้เอื้อโอกาสให้สร้าง “เขตปกครองตนเอง” (Self Autonomous Region) ชนชาติต่างๆ ขึ้น และกำลังอยู่ในกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ใหม่และแสวงหาจุดลงตัวที่จะผสมผสานจารีตประเพณีดั้งเดิมเกี่ยวกับ “สิทธิชุมชน” กับระเบียบสังคมใหม่ ในระบบสังคมนิยมที่มีความเข้าใจและยอมรับใน “กรรมสิทธิ์ร่วม” หรือ “กรรมสิทธิ์ร่วมหมู่” เป็นพื้นฐาน กระบวนการสืบสานและพัฒนาอัตลักษณ์บนฐานคตินิติชุมชน ดูเหมือนจะมีความเป็นไปได้มากกว่าชุมชนพหุชาติพันธุ์ท้องถิ่นดั้งเดิมที่อยู่ภายใต้การล้อมกรอบของโครงสร้างอำนาจรัฐที่เกาะกลุ่มและกีดกันโดย

นักการเมืองและพรรคการเมืองที่กุมอำนาจรัฐ โดยปราศจากความเข้าใจต่อ
ฐานคิดสิทธิชุมชนดั้งเดิมของวิถีเอเชีย โดยเฉพาะชุมชนที่ถูกล้อมกรอบด้วยผล
ประโยชน์ที่มีลักษณะเป็นโลกาภิวัตน์ทุนนิยมเสรีข้ามชาติด้วยแล้ว ดูเหมือนว่า
อยู่ในสภาพที่ไร้ทางออก นอกจากสู้ตายเพื่อศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ เพื่อ
สิทธิทางเศรษฐกิจที่จะมีชีวิตรอดและพัฒนาตนเองต่อไปได้

ทางเลือกที่ปราศจาก “ความรุนแรง” ในเชิงโครงสร้าง ดูเหมือนจะเหลือน้อยเต็มที

ผลการวิจัยสิทธิชุมชนวิถีเอเชียเปรียบเทียบ ได้ชี้แนะทางออกเชิงนโยบาย
อย่างสร้างสรรค์ คือ การหวนกลับไปหาอดีต ใช้ฐานคิดสิทธิชุมชนของวัฒนธรรม
เอเชียดั้งเดิมอย่างรู้คุณค่าและเต็มความหมาย โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ รับ
รู้ร่วมกันทั้งสังคม และคืน “สิทธิ” นั้นให้กับชุมชน เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม
ของเอเชียสามารถพัฒนาวิถีชีวิตเอเชียต่อไปได้อย่างเสมอภาค สร้างสรรค์ ทั้ง
ในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ในระเบียบโลกใหม่ที่อารยะกว่าเดิม

ข้อสรุปจากโครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ 7 โครงการ

ปัญหาความขัดแย้งที่สำคัญของสังคมไทยที่เป็นมา และเป็นอยู่ในปัจจุบัน
คือปัญหาช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท ระหว่างคนจนกับคนรวย ฐาน
สำคัญของปัญหาก็คือ ชุมชนไม่มีสิทธิที่จะกำหนดชะตากรรมของตนเอง

หากรัฐบาลต้องการแก้ปัญหาอย่างจริงจัง วิธีการเดียวที่จะสามารถ
แก้ปัญหาได้โดยรากฐานคือการคืนสิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองให้แก่ชุม
ชนท้องถิ่น

ขณะเดียวกันนั้น ภาคประชาชน ชุมชนท้องถิ่น และประชาสังคม ที่
เคลื่อนไหวแก้ปัญหาในท้องถิ่น ที่ประทุกลายเป็นปัญหาความขัดแย้งระดับชาติ

ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ก็ต้องมุ่งไปสู่การผลักดันให้เกิด “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” ของชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม โดยมีการกำหนดขั้นตอนและจังหวะก้าวที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่แท้จริงของแต่ละชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ

จากผลการวิจัย ชี้ชัดว่า “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” โดยพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่น แท้ที่จริงก็คือ สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งขัดแย้งกับแนวทางนโยบายของรัฐบาล โดยเฉพาะที่เป็นโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ ความขัดแย้งก็ขยายตัวรุนแรงและกว้างขวาง ระหว่างรัฐบาล ซึ่งมีนายทุนทั้งต่างชาติและในชาติสนับสนุน กับประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ในเรื่องการแย่งชิงฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่า เขา น้ำ ทะเล ทรัพยากรประมง และทรัพยากรอื่นๆ โดยที่ความขัดแย้งนี้ไม่มีทีท่าว่าจะยุติได้ และยิ่งจะบานปลายขยายตัวไปเรื่อยๆ โดยที่รัฐบาลยังไม่มีนโยบายระดับชาติที่สอดคล้องกับกติกาสากลระหว่างประเทศเพื่อที่จะแก้ปัญหาในระดับมหภาคดังกล่าว เหตุเพราะรัฐบาลมองปัญหานี้ผิดมาแต่ต้น คือยังเชื่อมั่นใน สิทธิการกำหนดนโยบายการพัฒนาของรัฐ แต่เพียงฝ่ายเดียว (Top Down Policy and Decision-making) โดยเชื่อว่าจะชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจและยอมรับได้ หรือนำวิธีการบางอย่างมาใช้เพื่อบิดเบือนประเด็นปัญหา เช่น การทำประชาพิจารณ์ แบบลูปหน้าปะจมูก ทั้งที่แท้จริงแล้วปัญหาอยู่ที่การไม่ยอมรับสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชนนั่นเอง

ปัญหาที่จะเกิดขึ้นต่อไปตามความคาดการณ์ของคณะวิจัย ก็คือ หากรัฐบาลยังไม่ยอมรับรอง “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองของชุมชนท้องถิ่น” โดยเฉพาะ “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” และ “ชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม” ด้วยแล้ว ในด้านหนึ่ง รัฐบาลจะแก้ไขปัญหาอะไรไม่ได้เลย นโยบายยาหอมของรัฐประเภท

ให้กองทุนหมู่บ้านฯ ละล้าน พักชำระหนี้เกษตรกร จะไม่มีประโยชน์อย่างยั่งยืน เพราะไม่ใช่ต้นตอของการแก้ปัญหา แต่เป็นเพียงการซื้อเวลาประวิงเวลาของการ “ไม่ยอมหวนกลับ” มาฟังเสียงของประชาชน

ในอีกด้านหนึ่ง การรุกขึ้นมาประท้วง คัดค้าน ต่อสู้ ของประชาชน จะรุนแรงยิ่งขึ้นเป็นลำดับ เพราะรากฐานปัญหายังคงอยู่ และการถูกรุกรานจากภาคธุรกิจอุตสาหกรรมโดยมีรัฐเป็นฝ่ายสนับสนุนก็ยังมีอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่วิกฤติเศรษฐกิจยังคงดำรงอยู่และยังไม่ส่อเค้าว่าจะกระเตื้องขึ้นได้จริง ความทุกข์ยากแร้นแค้นเดือดร้อนทางเศรษฐกิจของภาคประชาชนและกลุ่มทุนต่างๆ ที่ดำรงอยู่และกำลังขยายตัวอย่างไม่หยุดยั้ง ไม่อาจเสนอทางเลือกให้รัฐบาลซื้อเวลาได้อีกต่อไป

ทางเลือกของ “รัฐบาลของประชาชน” ที่แท้จริง ที่กล้าคิดใหม่ ทำใหม่ และที่กล้าคิด “นอกกรอบ” ตามที่ได้เสนอต่อประชาชน จึงไม่มีทางอื่นใดนอกจาก “คตินิติธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง” ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น โดยเริ่มจาก “สิทธิในการจัดการเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ” อันเป็นฐานชีวิตของพวกเขา

ทั้งนี้ ข้อเสนอที่เป็นแนวทางเดียวกันทั้งหมด บนฐานคิดและกระบวนการทัศน์ “สิทธิชุมชน” ของโครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ หาใช่เป็นสิ่งแปลกใหม่ หรือแปลกแยกกับสังคมแต่อย่างใดไม่ กล่าวให้ถึงที่สุด ก็เป็นไปตามแนวทางที่สอดคล้องกับการเคลื่อนไหวสังคมในทางสากล เพื่อปลดปล่อยประชาชนและชุมชนท้องถิ่นให้เสรีจากการครอบงำของรัฐ ทุน และโลกาภิวัตน์ และร่วมกันสร้างวัฒนธรรมสิทธิมนุษยชน ในยุค “สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน” กล่าวคือ ถึงเวลาที่รัฐไทยจะต้องปฏิบัติตามกติการะหว่างประเทศขององค์การสหประชาชาติ ว่าด้วย “สิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมือง สิทธิทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม” ซึ่งรัฐบาลไทยได้ให้สัตยาบันไว้แล้วกับองค์การสหประชาชาติ

มาตรการและกลไกการจัดการ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงตนเอง”

ขบวนการเคลื่อนไหว “สิทธิชุมชน” ในฐานะเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ ไม่ได้เริ่มจากชุดความคิดที่แปลกแยกกับชุมชนท้องถิ่น หากเริ่มจากรากฐานเดิม คือ จักรวาลทัศน์และระบบภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น จากฐานคิดที่มั่นคงนี้ นำไปสู่ความเข้าใจและความเคารพในสิทธิชุมชนอันมีจารีตประเพณีรองรับของชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม ชุมชนท้องถิ่นทั้งหลายได้พัฒนา “อุดมการณ์สิทธิชุมชน” ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมยุคใหม่ ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยอิทธิพลจากภายนอกและระบบโลกาภิวัตน์ เพื่อนำพาขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนด้วยรูปแบบที่หลากหลาย พลิกแพลง และปรับเปลี่ยนอย่างเป็นพลวัต นำความเข้มแข็งมาสู่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม นับเป็นการเปิดศักราชการต่อสู้เพื่อ “สิทธิชุมชน” ในสังคมไทย เพื่อร่วมส่วนในการปฏิรูปการเมือง โดยใช้ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงตนเอง” เป็นธงชัยของการเคลื่อนไหวที่ชอบธรรม สมควรสมานสามัคคี และสอดคล้องกับแนวทางการเคลื่อนไหวในทางสากล

โครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่นฯ ประสงค์ที่จะนำเสนอมาตรการและกลไก ที่จะนำไปสู่ความตระหนักและการจัดการให้เกิดกระบวนการ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงตนเอง” (Right to self-determination) ของชุมชนท้องถิ่นที่สร้างสรรค์ ซึ่งมีใช้ภาพและกระบวนการ “แบ่งแยกดินแดน” ที่มักจะถูกทำให้เข้าใจผิด โดยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายว่า:

ข้อที่หนึ่ง เสนอให้องค์กรกลางที่เป็นอิสระของรัฐ ซึ่งรับผิดชอบด้านสิทธิมนุษยชน กล่าวสำหรับกรณีของประเทศไทย คือ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ซึ่งจัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับพุทธศักราช 2540 เสนอต่อรัฐบาลให้จัดตั้ง “คณะกรรมการสิทธิการ

กำหนดเจตจำนงชุมชน” ระดับชาติ ประกอบด้วยผู้แทนจากชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศที่กำลังมีการนิพิพาทหรือขัดแย้งเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น โดยให้ผู้แทนจากนานาประเทศซึ่งเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ เข้าร่วมเป็นที่ปรึกษาและเป็นสักขีพยานในการดำเนินการได้สวนสาธารณะเพื่อหาข้อยุติร่วมกันอย่างสร้างสรรค์;

ข้อที่สอง เสนอให้มีการจัดตั้ง “สำนักงานคณะกรรมการสิทธิการกำหนดเจตจำนงชุมชน” ระดับชาติ ที่มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยบัญญัติ โดยมีการรับรองสถานภาพและอำนาจหน้าที่ โดยรัฐบาลไทย ร่วมกับองค์การสหประชาชาติ;

ข้อที่สาม เสนอให้คณะกรรมการระดับชาติ แต่งตั้ง “คณะกรรมการสิทธิการกำหนดเจตจำนงชุมชน” ระดับท้องถิ่น อันประกอบด้วย คณะผู้เชี่ยวชาญด้านสิทธิชุมชนและการใช้ “สิทธิการกำหนดเจตจำนงชุมชน” ของชุมชนท้องถิ่นเป็นการเฉพาะ เพื่อทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการกลางที่เป็นอิสระของท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาของชาติในส่วนที่เป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น ให้ “คณะกรรมการฯ” ระดับท้องถิ่น มีหน้าที่ศึกษาวิเคราะห์ ให้ข่าวสารและทิศทางที่ถูกต้อง ทั้งต่อรัฐและต่อชุมชนท้องถิ่น เพื่อผ่อนคลายความรุนแรง ลดความตึงเครียดทางสังคม และยุติความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ระหว่างผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับกรณีพิพาท โดยเฉพาะต่อโครงการระดับใหญ่ของรัฐที่ละเมิดสิทธิชุมชนโดยมิได้ผ่านกลไกและกระบวนการประชาธิปไตยที่ถูกต้องชอบธรรม ในเงื่อนไขเวลาและสถานการณ์ที่เหมาะสม

สิทธิชุมชนกับศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

ปีคริสต์ศักราช 1999 เป็นปีครบรอบห้าสิบปีของการรับรอง **ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน** ปฏิญญาดังกล่าวนั้นมีเจตนาที่จะเชื่อมโยงกับกฎบัตรของสหประชาชาติ ด้วยจุดมุ่งหมายและความใฝ่ฝันเดียวกัน คือ การยอมรับศักดิ์ศรีโดยกำเนิดของสมาชิกทั้งมวลในครอบครัวใหญ่แห่งมนุษยชาติ รวมทั้งความเสมอภาค เสรีภาพ ความเป็นธรรม และสันติภาพในโลก

ปฏิญญาสากลประกาศอย่างชัดเจนว่า สิทธิมนุษยชนมีอยู่ในตัวมนุษย์ และในศักดิ์ศรีมนุษย์แต่โดยกำเนิด ผู้ใดก็ตามจะทำการละเมิดสิทธิมนุษยชนไม่ได้ เพราะการกระทำดังกล่าวจะก่อความรุนแรงต่อธรรมชาติของบุคคลผู้นั้น มนุษย์ทุกผู้ทุกนาม โดยไม่ยกเว้นใคร ฐานันดรใด มีศักดิ์ศรีที่เสมอภาคเท่าเทียมกัน

ด้วยเหตุผลเดียวกันนี้ สิทธิมนุษยชน จึงมีอยู่ในทุกจังหวะของชีวิต ทุกท่วงท่าของชีวิตดำเนินแห่งชีวิต และในทุกสถานการณ์ทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม สิทธิมนุษยชนประสานรวมเป็นหนึ่งเดียว ที่มุ่งส่งเสริมความดีงามทุกมิติของมนุษย์ แต่ละบุคคล และในแต่ละสังคม โดยไม่มีข้อยกเว้น

การส่งเสริมความดีงามของมนุษย์แต่ละคน จึงเท่ากับเป็นการส่งเสริมความดีงามของส่วนรวม ของสังคม ของรัฐ ของประเทศชาติ ซึ่งเป็นจุดที่ “สิทธิ” และ “หน้าที่” ประสานกลมกลืนกันและเสริมสร้างซึ่งกันและกัน

การส่งเสริมความเป็นเลิศของเผ่าพันธุ์ ลัทธิชาตินิยมที่คับแคบ และการกีดกันทางเชื้อชาติ และที่ร้ายกาจไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันแม้ว่าจะไม่ชัดแจ้งเสมอไป คือ ผลกระทบของลัทธิบริโภคนิยมทางวัตถุ การยกย่องตัวบุคคล และการทำตามความปรารถนาของมนุษย์อย่างเห็นแก่ตัว ให้กลายเป็นเป้าหมายสูงสุด

ของชีวิต โดยไม่คำนึงถึงผลด้านลบต่อผู้อื่น เหล่านี้ล้วนเป็นการละเมิดศักดิ์ศรี
ของมนุษย์ ซึ่งไม่อาจถูกมองข้ามได้ ไม่ว่าจะมาจากแหล่งใด รูปแบบใด และ
เกิดขึ้น ณ ที่ใด

สิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่สุด คือ สิทธิที่จะมีชีวิต

ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ไม่อาจล่วงละเมิดได้ นับแต่ปฏิสนธิ
จนถึงวาระสุดท้ายตามธรรมชาติ

การตัดสินใจโดยเจตนาที่จะลิดรอนชีวิตของมนุษย์ผู้บริสุทธิ์ ถือเป็นความ
ผิดทางศีลธรรม

วัฒนธรรมแห่งชีวิตที่แท้จริง คือการพัฒนาสิทธิในการมีชีวิตในทุก
สถานการณ์

คือ การให้หลักประกันสำหรับการส่งเสริมศักดิ์ศรีมนุษย์ในทุก
สถานการณ์

วัฒนธรรมสิทธิมนุษยชนที่แท้จริง รวมความถึงการปฏิเสธความรุนแรง
ที่สืบเนื่องมาจากความยากจนหิวโหย ซึ่งสร้างความทุกข์ทรมานให้แก่มนุษย์
จำนวนมาก และความรุนแรงจากการทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอย่าง
ไม่ยั้งคิด

ในทุกสถานการณ์ ทุกชุมชนท้องถิ่น

สิทธิในการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ พึงได้รับการส่งเสริม
และคุ้มครองอย่างยั่งยืน ด้วยหลักประกันทางกฎหมาย ทางการเมือง
ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

บทผนวก